

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

מבוא בין תרבותי לחברה הערבית

ד"ר ח'אולה אבו-בקר

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של ג'זינט ישראל ובתמיכתן של ממשלת ישראל
והפדרציה היהודית של ניו-יורק www.ashalim.org.il

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של ג'ינט ישראל ובתמיכתן של
ממשלת ישראל והפרציה היהודית של ניו-יורק
www.ashalim.org.il

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

מבוא בין תרבותי לחברה הערבית

ד"ר ח'אולה אבו-בקר*

* מטפלת משפחתית ומרצה בכירה בחוג למדעי ההתנהגות מכללת עמק יזרעאל ע"ש מקס שטרן

הוועדה להוצאה לאור, אשלים: ד"ר רמי סולימני, רחל דגן, חנה פרימק,
איטה שחר, טוביה מנדלסון

עריכה לשונית: גילת עירון

השתתפו בייעוץ, בקריאה ובהערות: רינה לאור וד"ר דפנה פרומר

עיצוב והדפסה: סטודיו אמיתי

תיאום הפקה ומזכירות: סיגל ברזילאי ומירב חוג'ה
עוזרת הפקה והבאה לדפוס: מרים גרינשטיין
הוצאה לאור: טוביה מנדלסון, אשל

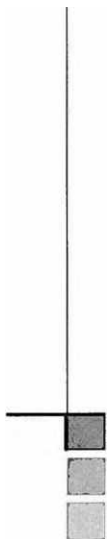
© כל הזכויות שמורות לעמותת אשלים, העמותה לתכנון ולפיתוח
שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)

הודפס בירושלים, 2007

תוכן עניינים

5	פתח דבר
7	מבוא: ילדים במשפחה הערבית
9	חלק ראשון: הזנחה, אלימות פיזית ואלימות נפשית
21	חלק שני: התעללות מינית
34	חלק שלישי: טיפול רגיש-תרבות בתלונה על גילוי עריות
37	סיכום והמלצות
38	רשימת מקורות

פתח דבר

אשלים, בהיותה עמותה המפתחת בשיתוף עם ממשלת ישראל שירותים לילדים ונוער בסיכון, מייחסת חשיבות רבה לנושא האיתור המוקדם של ילדים נפגעי הזנחה והתעללות ורואה בו אמצעי להפחתת סיכון. הדבר נעשה בשלוש דרכים עיקריות:

1. הפקת ידע עיוני והפצתו בקרב אנשי מקצוע מדיסציפלינות שונות העובדים עם ילדים ובני נוער בסיכון.
 2. הכשרת אנשי מקצוע לתפקיד הנחייה והטמעה של תכנית הכשרה שעניינה איתור הילדים, דיווח והפניית הילדים לטיפול.
 3. בניית כלים ואמצעים דידיקטיים שיאפשרו למנחים לבצע את עבודתם באופן אופטימאלי.
- לצד ההתייחסות הכללית לאיתור ולפגיעה, יש צורך בלמידה רגישת תרבות, תוך התייחסות לקהילות שהדפוסים התרבותיים הייחודיים שלהן משפיעים על דרכי החינוך שלהן. זאת ועוד, כדי לא להחמיר את הפגיעה, על האיתור להיעשות תוך שיח עם הדמויות המשמעותיות שסובבות את הילד, תוך מתן כבוד לתרבות ולערכים המנחים אותם. חוברת זו, מציגה את יחס התרבות הערבית אל ארבע צורות הפגיעה בילדים: פגיעות גופניות, פגיעות נפשיות, פגיעות מיניות והזנחה.

החוברת מיועדת **למנחים מקצועיים בני החברה הערבית** או למנחים אחרים העובדים עם ילדים ובני נוער בחברה הערבית. מבוא בין תרבותי זה משלים את חוברת ההדרכה "איתור ילדים בסיכון" שתורגמה לשפה הערבית וביחד הן מהוות תשתית עיונית ופרקטית הכרחית לכל מנחה המבקש ללמד את הנושא בקרב בני החברה הערבית בישראל. חומרים אלה וחומרים נוספים שאשלים הכינה לטובת המנחים ואשר אורגנו במארוז אחד תחת השם "תיק למנחה", יש בהם כדי לבסס דיאלוג בין אנשי המקצוע השונים הנמצאים בקשר עם הילד והמשפחה לבין תרבות הקהילה עמה הם באים במגע. הדיאלוג עשוי להפחית את הסיכון לפגיעה בילדים ולהרחיב את ההבנה והשיח בין הגורמים השונים המעורבים בחיי הילד.

אנו מקוים, כי עבודה זו תאפשר לאנשי המקצוע להעמיק את הלמידה של ההיבטים התרבותיים הנוגעים לבני החברה הערבית בישראל, לכבד את השונה והייחודי שבה, ובדרך זו להתאים את דרכי הטיפול, וההתקשרות ההולמים תרבות ייחודית זו.

בברכה,
ד"ר דמי סולימני
מנכ"ל אשלים

מבוא: ילדים במשפחה הערבית

מטרת מאמר זה היא להציג את הסיבות התרבותיות, הדתיות, ההיסטוריות, הפוליטיות והממסדיות המביאות הורים, מטפלים ומורים לנקוט גישה שמכותית ולפעמים אלימה כלפי ילדים. המאמר מחולק לשלושה חלקים. בחלק הראשון אסקור גילויים רווחים של הזנחה, אלימות נפשית, גופנית ומילולית בחברה הערבית; בחלק השני אדון בהרחבה באלימות מינית ובגורמים החברתיים והתרבותיים המביאים לקיום ולמיסוד כל סוגי האלימות המופנית כלפי קטינים ערבים. בחלק האחרון של המאמר מוצעות דרכים המותאמות לתרבות הערבית להתמודד עם אלימות מינית ועם אלימות מסוגים אחרים.

בחברה הערבית הקמת משפחה היא צו אלוהי והחוקים הנהוגים בה כתובים בקוראן (רדואן, 1993¹). הבאת צאצאים היא תנאי למימוש המסגרת המשפחתית. הקוראן מתאר את הילדים כ"קישוט החיים עלי האדמות" (בשורת המערה: 46), והנביא מוחמד הפציר במאמיניו "התחתנו והתרבו, כדי שאתגאה בכס ביום הדין". הנישואים במזרח התיכון הם דפוס אוניברסאלי וכמעט אין חיי רווקות בקרב החברות הערביות. 97% מכלל האוכלוסייה מתחתנים במהלך חייהם לפחות פעם אחת. בין שלושת האחוזים הנותרים יש אלמנים/ות וגרושים/ות (Fargness, 1995).

המשפחות הערביות המוסלמיות מהוות כ-80% מאוכלוסיית הפלסטינים בישראל. שיעור הילודה בהן גדול ב-70% מזה של שאר הדתות במדינה. שיעור הילודה במשפחה המוסלמית הוא 4.6%, במשפחה הדרוזית הוא 2.8%, במשפחה היהודית - 2.6% ובמשפחה הנוצרית - 2.3% (סיקרון, 2004). חשוב להדגיש שבשנות ה-60 הגיע שיעור הילודה בקרב הפלסטינים במדינה לאחד הגבוהים בעולם - 9.23%, אולם בסוף שנות ה-70 הוא ירד ל-7.25, בסוף שנות ה-80 ל-4.7% (סבאטאלו, אדלר, שטרקשל ופרץ, 1996), ומאז שיעור הילודה נותר קבוע.

על-פי המסורת המוסלמית, נישואים הם שלב התפתחותי בחיי האדם, לכן נשים וגברים מוסלמים מתחתנים בגיל מוקדם ומביאים ילדים בגיל צעיר. נתונים סטטיסטיים משנת 2000 מראים ש-15% מהבנות המוסלמיות, 3% מהנוצרות ו-1% מהדרוזיות התחתנו בטווח הגילאים 15-19. בגיל 24, 71% מכלל המוסלמיות היו נשואות, בהשוואה ל-39% מהנוצריות ו-51% מהדרוזיות. באותה תקופה 23% מהצעירות המוסלמים היו נשואים, בהשוואה ל-7% מהנוצרים ו-17% מהדרוזים. כלומר המוסלמים והדרוזים נישאים חמש שנים בממוצע מוקדם יותר מהצעירים הנוצרים והיהודים² (ראו שנתון סטטיסטי, 2000, טבלה 2.19, אוכלוסיית בני 15 ומעלה, לפי דת, מצב משפחתי, מין, גיל).

כישלון של בני זוג להביא ילדים לעולם מעמיד את רווחתם הנפשית והחברתית בטלטלה ואת נישואיהם בסכנה. בעבר היו העקרות או חוסר היכולת להביא ילדים נוספים לעולם סיבה עיקרית לריבוי נשים או לגירושים. אם כן, הבאת ילדים

¹ מקורות שמופיעה מעליהם כוכבית (*) כתובים בערבית ומופיעים בסוף המאמר ברשימת המקורות בערבית.

² יש מוסלמים הנרשמים במשרד הפנים כנשואים לאחר שהם עורכים את טקס הכתובה בעת האירוסין, אולם למעשה הם לא נחשבים מבחינה חברתית לנשואים ואינם חיים בבית משותף. עם זאת, עריכת טקס הכתובה היא שלב מתקדם בהכנה לנישואים בחברה המוסלמית.

לעולם היא שלב התפתחות מהותי בחיי הפרט והמשפחה ואחד התפקידים החשובים ביותר של המשפחה הערבית, המוסלמית, הנוצרית והדרוזית.

עם זאת, תכנון המשפחה (ולא מניעת ילודה) מותר באסלאם, והנביא מוחמד הסכים לקבל את המשגל הנסוג כאמצעי למניעת היריון. האסלאם אוסר על שימוש בשיטות בלתי-הפיכות, כגון כריתת רחם וקשירת חצוצרות אצל האישה וניתוק צינור הזרע אצל הגבר. תכנון המשפחה נועד להעניק לאישה תקופת מנוחה בין ההריונות במקרה שההיריון מסכן את חייה, או אם אחד ההורים סובל ממחלת מין, או כאשר מצבו הכלכלי של הגבר אינו מאפשר לו לפרנס ילדים נוספים.

ממחקר שדה שנערך בעיר ערבית במשולש (באקה אל-גרבייה), עלה ש-35% מכלל הנשים בגיל הפרייון לא השתמשו באמצעי מניעה ואילו 57.6% מהנשים כן השתמשו באמצעי מניעה, מהן 38.9% באמצעים מסורתיים (כגון משגל נסוג) ו-23% באמצעים מודרניים. הנשים לא השתמשו באמצעי מניעה בשנים הראשונות לנישואיהן (כבהה, 2000). בשל אמונה דתית, משפחות מסורתיות נוטות לא להשתמש באמצעי מניעה, ועל כן מספר הילדים במשפחה גבוה יחסית. נשים פלסטיניות³ צעירות אינן משתמשות באמצעי מניעה לפני הלידה הראשונה ואף לא לפני הלידה השנייה. רובן נכנסות להיריון מיד לאחר הנישואים ויולדות פעמיים או שלוש פעמים בטווח זמן של חמש שנים. רוב הזוגות (כ-99%) מחליטים, מטעמי דת, לא לערוך הפלה יזומה בהיריון בלתי-מתוכנן או לא-רצוי, גם כאשר המצב הנפשי, הכלכלי או החברתי של ההורים אינו מאפשר גידול ילד נוסף (אבו-בקר, מחקר בהכנה). ההריונות הרבים והלידות הרבות משפיעים על בריאות האם והתינוק ועל איכות הטיפול והרווחה הגופנית, הכלכלית והנפשית שההורים יכולים להעניק לתינוקם.

מבוא בין תרבות
לחברה הערבית

לסיכום, על-סמך מכלול הגורמים – נישואי בוסר, חוסר תכנון של הלידות הראשונות, חוסר תכנון של המספר הסופי של הילדים במשפחה, והעמדה הדתית המעודדת הבאת מספר רב של צאצאים, אנו רואים השפעה רבה של התרבות על מגמת הריבוי הטבעי ועל העדר רווחת הילדים בתוך המשפחה הערבית.

³ במאמר זה נשתמש במושג "פלסטיני" או "ערבי" כאשר הנתון משקף את כלל האוכלוסייה הערבית. במקרים אחרים נשתמש בשם תואר פרטיקולרי, כגון "נוצרים", "מוסלמים" ו"דרוזים".

הזנחה, אלימות פיזית ואלימות נפשית

עובדים סוציאליים ערבים מגדירים "אלימות" ו"הזנחה"

ההגדרה של אלימות מושפעת מהכשרתו המקצועית של האדם, מהתנסותו האישית כילד/ה וכהורה, ומהנורמות החברתיות והתרבויות בנושא גידול ילדים. מחקרו של חג'–יחיא (Haj-Yahia, 2000) גילה כי עובדים סוציאליים ערבים בישראל (N=164) הסכימו ביניהם על הגדרת התנהגות כ"אלימות" כאשר התיאור כלל סימנים פיזיים ברורים על גופו של הילד כתוצאה ממכות, או כאשר הילד נכלא בחדר סגור כאקט של הענשה, או במקרים של אלימות מינית או ניסיון לאלימות מינית. עם זאת, הם לא הסכימו לגבי ההגדרה של "הזנחה". תוך שימוש בדוגמאות רבות הגדירו עובדים סוציאליים כאלימות התנהגות המעידה על הזנחה, לדוגמה: הצבת ילד בהקבצה או בכיתה לא מתאימה עקב אבחנה חינוכית-פסיכולוגית שגויה, או פצעים בגופו של ילד בעקבות תנאי חיים קשים (שם: 155). העובדים הסוציאליים הגדירו מקרה בו רופא לא נתן תרופה בזמן כסוג של הזנחה. הם הסכימו שתזונה לקויה הנגרמת מעוני היא סוג של אלימות, וכנ"ל הרגשת לחץ של המשפחה עקב מצב חברתי-כלכלי קשה או אבטלה מתמשכת. הער"סים היו ערים לסימנים פיזיים של התעללות נגד ילדים יותר מאשר לסימנים התנהגותיים, רגשיים או אלה הקשורים בהתנהגות ההורים. 95% מהמשתתפים במחקר הסכימו שתפקידם להגן על ילדים הסובלים מאלימות; 92% דיווחו שאחריותם היא לאתר ילדים הסובלים מאלימות מקרב המטופלים שלהם; ו-88% הסכימו שהסוכנויות המעסיקות אותם חייבות להגיש שירותי סיוע במקרים של אלימות במשפחה.

מבוא בין תרבותי
לחברה הערבית

1. הזנחה (Neglect)

הספרות המקצועית מצאה קשר בין תופעות דמוגרפיות כגון עוני, אבטלה, תנאי דיור בלתי-ראויים, שירותי בריאות לא-יעילים ואפשרויות השכלה מוגבלות, ובין הגדלת הסיכוי להתעללות בילדים ולהזנחתם (Doyle, 1996). האגודה האוסטרלית לבריאות ולרווחה (Australian Institute of Health and Welfare – 1995) – הגדירה הזנחה כ"כל פעולה או מחדל אשר, בגבולות המסורת התרבותית הקיימת, מונעים את קיומם של התנאים החיוניים להתפתחות בריאה – רגשית וגופנית – של הילד" (בתוך תומיסון, 1996). גורמים מערכתיים, כגון מנהגים המעוגנים בתרבות, עוני, אפליה ברמת השירותים, נישואי בוסר, העמדת הפטריארך וצרכיו במרכז החברה והמשפחה, שוליות הילד, ניצול כוח העבודה של הילד ועידוד המסורת לסגנון חינוך סמכותי – כל אלה מביאים לתופעות של הזנחה בתוך משפחות ערביות.

1.1 מנהגים המעוגנים בתרבות

יש מנהגים המשתמדים לאורך מאות שנים הפוגעים ברווחתם של ילדים, אולם המבוגרים אינם ערים תמיד להשפעתם ההרסנית על בריאותם הנפשית. Al-Krenawi & Graham (1999) הציגו את מנהג נקמת הדם הרווח בקרב האוכלוסייה הבדווית בדרום ישראל כסוגיה של הזנחה המובנית בתחום הפנים-תרבותי (emic), שיש להביאה

בפני עובדים סוציאליים כדי למצוא פתרונות ברמה של התרבות החיצונית-הטיפולית (etic). החוקרים אימצו את ההגדרה הטוענת כי כל המקרים שבהם נעדרים היבטים של השגחה והכוון הורי, הזנה, טיפול פיזי, טיפול מנטלי, דאגה להתפתחות ולחינוך וחוסר שימת לב לגורמים המביאים לכך, מעידים על הזנחה (Trocmé 1996, בתוך Al-Krenawi & Graham, 1999, p.284). כאשר משפחה נמצאת במגע של נקמת דם (בניה ואביה מוגדרים כמטרה לנקמת דם), היא מבודדת מהקהילה ומורחקת ממנה במטרה להתגונן ממארכים של הנוקמים. התבודדות זו מגבילה את ההתפתחות הפסיכולוגית של הילדים, מגבילה או מוחקת את הרשת החברתית שלהם, את גישתם למוסדות החינוך ולדפוסים יעילים של תמיכה חברתית, מנטלית ורגשית. לרוב הם יחיו בחד מתמיד מפני אובדן אב או אח ויסבלו ממחסור פיזי, מקשיי התמודדות נפשיים ומריחוק חברתי.

דוגמה נוספת של מקרה אלימות בעקבות נקמת דם שיש להבין מתוך גישת ה-emic, היא השימוש בנקמה נגד מבוגרים באמצעות אונס קרובות משפחותיהם על-ידי אויביהן. שלהוב-קיבורקיאן (1998) הציגה מקרה של מעשה סדום ואונס אלים נגד ילדה בת שלוש כפעולת נקם באביה. עקב הרגשת הבושה, העדיף האב שבתו תמות ומנע ממנה כל טיפול רפואי, ואף ביקש מהאם לרצוח אותה. הוא הכה את בתו ואת אשתו מתוך הרגשה שהן פוגעות ברווחתו החברתית והנפשית.

1.2. עוני

תומיסון (1996) מצא קשר בין הזנחה לבין עוני, משפחות מרובות ילדים, משפחות החיות על קצבות סעד, רמת השכלה נמוכה של הורים, רמת תפקוד נמוכה של הורים ו/או לקות אינטלקטואלית, ורמה נמוכה של מקצועות ההורים. הזנחה מתקיימת כשיש שילוב בין כמה מהגורמים האלה.

החברה הערבית ענייה יותר מהחברה היהודית מאז קום המדינה. 97.5% מהרשויות המקומיות הערביות מדורגות לפי אשכול חברתי-כלכלי בארבעת האשכולות הנמוכים. אין אף רשות ערבית בארבעת האשכולות העליונים. 62.2% ממשקי הבית הערבים נמצאים בשלושת עשירוני ההכנסה הנמוכים בישראל. ממוצע הכנסה בבית ערבי בעשירון התחתון מסתכם ב-2,138 ש"ח, בעת שבעשירון העליון ההכנסה במשק בית יהודי מגיעה ל-20,246 ש"ח. מעל 53.1% מהשכירים הערבים מקבלים שכר מינימום (חיידר, 2005). שיעור הערבים בחמישון התחתון בסולם ההכנסה של שכירים עולה פי 3.5% על זה של יהודים באותה קטגוריה (תרשים 3.7, דיכטר, 2004, ע' 44). שיעור הבלתי-מועסקים בחברה הערבית מגיע ל-13.4% (לעומת 9.9% יהודים). שכר העבודה הממוצע למשפחה ערבית מגיע ל-5,277 ש"ח (לעומת 9,275 ש"ח ליהודים). אחוז משקי הבית שבהם מפרנס אחד מגיע ל-62% בחברה הערבית, לעומת 43% בחברה היהודית (תרשים 3.3, דיכטר, 2004, ע' 46).

העוני בחברה הערבית הוא גורם סיכון בכך שאינו מאפשר למשפחות עניות לספק את השירותים הבסיסיים הנחוצים, כגון מזון, בגדים לילדים המותאמים למזג האוויר, ציוד תקני לתינוקות או משחקים חינוכיים. רק 44.6% מהמשפחות הערביות רכשו מחשב ביתי והשיעור יורד ל-20.2% בנגב, בעת ש-23.0% מהמשפחות מחוברות לאינטרנט (רק 4.4% בנגב). 32.4% משפחות דיווחו על קיומה של ספרייה ביתית, לעומת 15.5% בנגב (הפלסטינים בישראל, סקר חברתי-כלכלי, 2004).

הנתונים הסטטיסטיים של מדינת ישראל משנת 2006 מראים ש-55% מכלל הילדים הערבים בישראל נמצאים מתחת לקו העוני (דוח העוני <http://www.btl.gov.il/pdf/oni2006.pdf>). אחד מכל שישה ילדים ערבים-בדווים בכיתות א' בנגב סובלים מתת-תזונה; 11% מהילדים היהודים סובלים מהשמנת יתר, לעומת 2% מקרב הילדים הבדווים. ילדים ערבים-בדווים הגרים בכפרים הלא-מוכרים נמצאים בסיכון הגדול פי 2.4 לסבול מתת-תזונה בהשוואה לילדים הגרים ביישובים מוכרים. ילדים המתגוררים ביישובים הבדווים נמצאים ברמת סיכון גבוהה יותר מהילדים במגזר היהודי בנגב. 48% מההורים במגזר הבדווי בנגב דיווחו שלעיתים הם שולחים את ילדיהם לבית הספר ללא מזון בשל קשיים כלכליים (www.mahsom.com).

למרות הנתונים הנ"ל, הרשויות המקומיות הערביות מקבלות רק 8% מתקציב משרד הרווחה, ו-23.5% מכלל התושבים ברשויות הערביות מקבלים הבטחת הכנסה, נוסף על 11.8% מהם, שהם משפחות נכים. אם כן, ההוצאה לתושב ערבי נמוכה ב-30% מההוצאה לתושב יהודי (פארס, 2004).

בשנים האחרונות היו היישובים הערביים הסובלים העיקריים מאבטלה (סבירסקי וקונור-אטיאס, 2004, מתוך: http://www.adva.org/ivrit/homepage_heb.html). כמו כן, רוב בני הנוער שאינם זכאים לתעודת בגרות למדו ביישובים ערביים. שיעור המגיעים ללימודים אקדמיים בישראל מקרב היהודים הוא 21.5%, לעומת 11.5% מקרב הערבים. שיעור הלומדים באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות הנמוך ביותר, הוא ביישובים הערביים ובעיירות הפיתוח. שיעור הנושרים מקרב תלמידי בתי ספר ערביים עד כיתה י' מגיע ל-12% מכלל השנתון (www.knesset.gov.il). נשירת התלמידים מתבטאת בשיעורם הגבוה של בני 15-17 בשוק העבודה, המגיע ל-7.2% מכלל כוח העבודה בשוק, לעומת 12.7% יהודים (ראו תרשים 3.2, דיכטר 2004:40). כלומר, הם מהווים כ-56% מכלל היהודים בשוק העבודה אף ששיעור הילדים הערבים מגיע ל-23% מכלל האוכלוסייה.

1.3 הפליה ברמת השירותים

במחקר שנערך במכון ברוקדייל (אפשטיין, גולדווג, איסמעיל, גרינשטיין ורוזן, 2006) נמצא כי למערכת הבריאות בישראל חלק בהבדלים הקיימים בתוחלת החיים בין יהודים לערבים, בין היתר על-ידי פריסה לא-שוויונית של שירותי הבריאות בארץ וכן גבייה בלתי-פרוגרסיבית מהמטופלים. על-פי נתוני למ"ס, תוחלת החיים של הערבים נמוכה מזו של היהודים: 74.5 שנים לזכרים ערבים לעומת 77.9 שנים לזכרים יהודים, ו-77.8 שנים לנשים ערביות לעומת 81.6 שנים לנשים יהודיות. שיעור תמותת תינוקות לאלף לידות היה 8.36% אצל הערבים לעומת 3.5% אצל היהודים. החלוקה בתוך האוכלוסייה הערבית הייתה כדלהלן: 13.1% בדווים בנגב, 8.77% מוסלמים, 7.09% דרוזים ו-3.24% נוצרים. סיבות המוות בקרב תינוקות הן כדלקמן: 31.4% פגות (לעומת 53.9% אצל היהודים), 34.6% מומים מולדים (לעומת 27.6% אצל היהודים), 9.7% מוות עריסה (לעומת 3.5% אצל היהודים), 3.8% מחלות זיהומיות (1.9% אצל היהודים), 4.1% מחלות פרינטלי (לעומת 4.5% אצל היהודים), 2.9% גורם חיצוני (לעומת 1.9% אצל היהודים), 8.8% אחר (לעומת 4.2% אצל היהודים) ו-4.7% לא ידוע (לעומת 2.7% אצל היהודים) (דיכטר, 2004). סקירת סיבות המוות

⁴ למרות ההסתייגות בחלוקה של האוכלוסייה הערבית לקטגוריות אלו, ואף שהקטגוריזציה אינה מדויקת (הבדווים הם מוסלמים לכל דבר), השימוש בנתונים נועד לשפוך אור על התופעה.

מבהירה שילדים ערבים מתים יותר מהיהודים ממחלות מולדות, לרוב עקב נישואים בין קרובי משפחה. שיעור המוות בעריסה גדול אצלם פי שלושה עקב בורות ההורים לגבי דרכי הטיפול בתינוק בחודשי חייו הראשונים (בין היתר בגלל גיל ההורים הצעיר והעדר ניסיון). תינוקות ערבים מתים בשיעור כפול מזה של היהודים עקב מחלות זיהומיות הנובעות מעוני, מהזנחה ומחוסר בקיאות בנושא ההיגיינה בקרב חלקים ניכרים מהאוכלוסייה הערבית.

סקירת שירותים רפואיים המוענקים לקהילה מעידה על מחסור במתן שירותי מומחים ברוב התחומים של רפואת ילדים, באבחון התפתחות הילד, במעקב אחר היריון בר סיכון, בתחנות של טיפת חלב, במרפאות לבריאות השן ובשירותי רפואה משלימה (ראו לוח 2.5 & 2.6, דיכטר, 2004: 34-35).

הגורמים המרכזיים המביאים למיסוד העוני בישראל הם: (1) אבטלה כרונית של ראש משק הבית וקיום מפרנס אחד במשפחה; (2) חיים במסגרת שכר מינימום; (3) משלח יד שבצדו הכנסה נמוכה; (4) ריבוי ילדים במשפחה. כל הגורמים הנ"ל הם מוסדיים ואינם אישיים ועל כן יש לטפל בסוגיה של העוני ברמה המוסדית. שיעור המשפחות העניות בקרב הערבים גדול פי שלושה על שיעורן בכלל האוכלוסייה (שחאדה, 2004). אחוז ההכנסה של משק בית ביישובים הערביים מגיע ל-69% יחסית להכנסות במועצות האזוריות היהודיות, וקרוב ל-50% מהכנסת משק בית ביישובים המבוססים אצל היהודים (http://www.cbs.gov.il/hodaot2004/22tl.pdf_04_13). הפער בין רמת ההכנסה הנמוכה ביותר של נשים ערביות ובין ההכנסה הגבוהה ביותר של נשים יהודיות מסתכם ב-1:5, ובין רמת הכנסתן ובין ההכנסה הגבוהה ביותר של גברים יהודים מסתכם ב-1:10 ובין ההכנסה הנמוכה ביותר של גברים ערבים וזו של גברים יהודים - 1:8 (בנדלק, 2003).

מבוא בין תרבותי

לחברה הערבית

בקרב האוכלוסייה הערבית היו בשנת 2004 300,000 ילדים עניים. 90% מהמשפחות הערביות העניות הן משפחות עם ילדים. ילדים מגדילים את הסיכוי של המשפחה הערבית להימצא מתחת לקו העוני יותר מאשר משפחות יהודיות. שיעור העוני בקרב הילדים הערבים בשנת 1990 היה 60.1%, והגיע ל-70% בשנת 2002. הגורמים היסודיים לעוני לא מוגרו לאורך השנים. כמו כן, שיפורים שהוצעו, כגון הטבות מס לאימהות עובדות, לא הורגשו בחברה הערבית עקב השיעור הנמוך של נשים עובדות (שחאדה, 2004).

משפחות ערביות תלויות יותר ממשפחות יהודיות בתשלומי העברה, במיוחד בקצבאות מהמוסד לביטוח לאומי, המהוות כ-23% מכלל ההכנסות של משפחות אלו וגבוהות בכ-12% מהתשלומים המוענקים למשפחות יהודיות. בשנים 1994-1998 חל שיפור במצבם של העניים הערבים בעקבות השוואת תשלומי ההעברה. בשנת 2004-5 עלה שוב שיעור המשפחות העניות עקב שינוי במדיניות הקצבאות (שחאדה, 2004).

האפליה בתנאי המשכנתאות לצורכי בנייה הביאה לשגרה שבה זוגות ערבים בונים את בתיהם בשלבים, בהתאם ליכולתם הכלכלית, וגרים בהם לפני סיום תהליך הבנייה. הגידול במספר בני המשפחה והצרכים שלהם מכתבים את המשך תהליך הבנייה גם לאחר אכלוס המבנה. תחילה נבנה השלד וחלק מהמשפחות עוברות לגור במבנה בשלב זה, ובשלב מאוחר יותר, לאחר האכלוס, מוסיפים את החלונות. בשלב שלישי יוסיפו סורגים, יבנו מדרגות, ולאחר חודשים או שנים, כאשר יהיה כסף בהישג יד, יוסיפו מעקה. על-פי סקר סטטיסטי שהתפרסם בשנת 2004, מתברר כי 11.6%

מהמשפחות הפלסטיניות הוסיפו בנייה כלשהי לבית הקיים (פארס, 2004). אסטרטגיה זו היא גורם מרכזי למספר רב של תאונות ביתיות הפוגעות בילדים ערבים ואף גורמת לאחוז מוות גבוה בקרבם. שיעור התמותה של ילדים ערבים מתאונות עד גיל ארבע גדול פי חמישה מזה של ילדים יהודים בני אותו גיל המתים מאותו סוג של תאונות. כמו כן, משך האשפוז של ילדים ערבים גדול פי 3.5 ממשך האשפוז של ילדים יהודים. הדבר משקף את חומרת הפגיעה או ההזנחה במתן עזרה ראשונה בעת התאונה (<http://nfc.msn.co.il>).

גורמי רווחה בבתי הספר וברשויות המקומיות מביעים חשש מהגידול הרב במספר הילדים הנפגעים מדי שנה כתוצאה מתאונות ביתיות. בשנת 2005 הגיע מספרם של הילדים הנפגעים, לפי נתונים רשמיים, ל-80,000, מהם 10,000 נזקקו לאשפוז. הסיבות לכך, טוענים גורמי הרווחה, הן העדר תשתיות מתאימות ואי-נקיטת כללי זהירות ראויים. לפי הנתונים הרשמיים לשנת 2005, יותר מ-40% מהתאונות מתרחשות במגזר הערבי. 50% מהנפילות והתאונות מתרחשות בבית, לרוב בקרב ילדים עד גיל ארבע. לפי נתוני מרכז "בטרים" למניעת תאונות ביתיות, שיעור הילדים הערבים הנפגעים או נהרגים עקב תאונות אלה, גדול כמעט פי שלושה משיעור האזרחים הערבים באוכלוסייה. הסיבה לכך, טוען המרכז, היא העדר תנאי בטיחות נאותים כמו מעקים, קיומם של שערים הפתוחים לכיוון הכביש והעדר מגרשי משחקים ציבוריים, כגון שהילדים נאלצים לשחק בחצרות המשמשות גם לחניה. גורמי הרווחה מציינים כי רבבות ילדים נפגעים מדי שנה באסונות מיותרים – ביניהם נפילות, מקרי חנק ודריסה. הורים עניים חיים בתוך שכונות ללא שירותים ציבוריים חיוניים, כגון מגרשי משחקים בטוחים או מרכזים קהילתיים ומועדונים. בהיעדר שירותים אלו הילדים משחקים ללא פיקוח בחצרות גדושות בערמות של גרוטאות ובבניינים נטושים או מסוכנים. הם חשופים במידה כפולה לסכנות הטמונות במקומות כאלו יחסית לילדים יהודים בני גילם (<http://nfc.msn.co.il>). רק 15.8% מהאוכלוסייה הערבית גרה בשכונות שבהן יש חצרות משחקים וגנים (פארס, 2004). את האסונות הללו אפשר וצריך למנוע בעזרת הקפדה על כללי בטיחות וזהירות בסיסיים (www.mahsom.com).

במחקר שנערך בבית החולים רמב"ם, נאספו נתונים על אשפוזים של ילדים עקב נפילה, במחלקות האשפוז וביחידה לטיפול נמרץ. נאספו רישומים של אשפוז במהלך שלוש שנים (מ-1.1.1993 עד 31.12.1995). סך הכול אושפזו בתקופה זו 978 ילדים עד גיל 18 עקב נפילות (כולל ביחידה לטיפול נמרץ). 67% מהילדים היו קטנים מגיל חמש. 65% מהילדים היו ממוצא ערבי. להלן מאפייני הילדים שאושפזו בטיפול נמרץ (פגיעות חמורות יותר):

- סך הכול 123 ילדים אושפזו בטיפול נמרץ. 68% מהם היו בגיל שנה עד חמש.
- 76% מהילדים היו בנים.
- 88% מהילדים היו ערבים.
- 80 מהילדים נפלו מבניינים, 76 מהם היו ילדים ערבים.
- כל מקרי הנפילה של הילדים הערבים התרחשו בבתי פרטיים.
- ב-35 מקרים הילד נפל ממדרגות בגובה של קומה אחת או שתיים (www.kehilot.co.il).

הנחיתות ברמת השירותים בתחום הבריאות, החינוך והרווחה גורמת למעמסה אדירה על אנשי המקצוע ומונעת מהם איתור מוקדם וטיפול בפרט ובמשפחה במקרים קשים, כגון אלימות נגד ילדים ומתבגרים, למצוא פתרונות לבעיות

רווחה ובריאות הנפש, וליישם תכניות מניעה בקהילה (אבו-בקר, 2001, Haj-,Musleh, Haj-Yahia 2002 p.1061, Yahia).

1.4. ניצול כוח העבודה של הילד

למרות השינוי בסגנון החיים מחקלאות לפרולטרית ושחרור הילדים מהצורך לעבוד באדמה, קטינים ערבים לרוב עובדים למען המשפחה. מגיל חמש אפשר למצוא ילדים המשגיחים על אחיהם הצעירים. בכפרים קטנים ילדים קונים במכולת מצרכים למשפחה ומעבירים מצרכים וחפצים בין הבתים של השכנים וקרובי המשפחה. עובדה זו גורמת לחלק מהילדים להיות חשופים לתאונות. (Al-Krenawi & Graham (1999) מדווחים על ציפיותיהן של המשפחה ושל הקהילה לתרומה של הילדים, שהבנות יעזרו במשק הבית, והבנים – בקניות או בהשגחה על אחיהם.

הורים לילדים צעירים שיוצאים לבלות משאירים את ילדיהם בבית לבדם ללא פיקוח מבוגר, כי הם מאמינים שביכולתו של הילד הבכור להיות אחראי על הצעירים ממנו. הם אינם מכירים את החוק הישראלי האוסר על הורים להשאיר קטינים לבדם ורואה בכך הזנחה. ההורים מרגישים רגועים בהתנהגות זו כי הם בדרך כלל מוקפים בבני המשפחה המורחבת ובשכנים הממהרים להגיש עזרה לילדים בעת העדר ההורים. גישה זו גרמה בעבר לתאונות ביתיות שונות כמו שרפות ועוד. האמונה בגורל ובעין הרע במשפחה הערבית תורמת לקבלה נפשית של פגיעות, מחלות ואובדן. הקוראן לימד את המאמינים כי "אין צרה הפוגעת בארץ או בכם שלא לפי גזרה ורישום בספר מקודם וזה לא ייפלא מאללה. לכן אל תצטערו על מה שאבד לכם..." (בשורת הברזל: 22, 23).

1.6. נישואי בוסר

גילם הצעיר של האימהות והאבות הוא כאמור אחד הגורמים להזנחה. אימהות צעירות מאוד הן בעצמן מתבגרות ועסוקות בפיתוח אישיותן, ואינן בשלות רגשית ונפשית לשאת באחריות של גידול תינוק. אולם החברה הערבית רואה בנישואים עצמם שלב בהתפתחות הנפשית (Abu-Baker, 2003). היא מניחה שמבנה האישיות של מתבגר מתפתח לזה של בוגר במהלך הנישואים עצמם. על כן, לא נשאלות שאלות לגבי הבשלות הרגשית והפסיכולוגית של הצעירים לגבי משימת גידול ילדיהם וחינוכם. למשל, אימהות צעירות מאוד אינן מודעות תמיד לכך שעליהן להרחיק מוצרי ניקיון מהישג ידם של תינוקות. רבות מהן אינן מודעות לסכנות הטמונות בסוגים מסוימים של מזון, תרופות או צעצועים שאפשר להיפגע מהם.

נישואי בוסר לרוב מפתחים דפוס של קשר זוגי בלתי-תקין, שסימניו משפיעים לרעה על הילדים. מחקרים הראו כי ילדים שהיו עדים לאלימות בין הוריהם יהיו חשופים לבעיות התנהגות, בעיות רגשיות, קשיים קוגניטיביים ובעיות פיזיות, לעומת ילדים אחרים שלא היו עדים לאלימות בין הוריהם (Wolak & Finkelhor, 1998). ממחקר שערך חג'–יחיא (Hai-Yahia, 2001) על 1,640 מתבגרים, עלה כי ילדים שהיו עדים לאלימות פסיכולוגית או פיזית בין בני הזוג, חוו רגשות של חוסר אונים (Helplessness), בעיות בהתאקלמות פסיכולוגית ודימוי עצמי נמוך (Haj-Yahia, 2001). מקרב המשתתפים במחקר, שהם אוכלוסייה רגילה ולא קלינית, 9%–29% מהמתבגרים חוו אירוע שבו האב התנהג באלימות מילולית, פסיכולוגית או פיזית נגד האם. 3%–11% היו עדים לסוג של אלימות פסיכולוגית, מילולית או פיזית של האם נגד האב (שם: ע' 894–895). עובדת היותם עדים לאלימות השפיעה על מתבגרים ומתבגרות באופן זהה.

2. אלימות פיזית

סמכותיות בגידול ילדים היא עיקרון במשפחה הערבית. הגישה המסורתית תומכת בעונש פיזי כאמצעי יעיל לריסון ילדים והוא מוגדר כ"חינוך". הורים שלא מענישים נחשבים "מזניחים ואינם מחנכים". האיש ברחוב מאמין שעונש פיזי אינו פוגע בנפשם הצעירה של הילדים. האמונה היא כי העתיד יוכיח שמטרת ההורים הייתה טובת ילדיהם ובכוחה של אמונה זו למחוק כל מועקה רגשית הנוצרת בעקבות אלימות פיזית. עם זאת, האסלאם מצווה על ילדים לציית להוריהם ואוסר על הילדים כל שימוש באלימות נגד הוריהם. האוכלוסייה הערבית מאופיינת במשפחות מורחבות, ולכן הצייתנות להורים מתרחבת וכוללת צייתנות למבוגרים נוספים, כגון קרובי משפחה מצד האב והאם (Haj-Yahia, 1995). קורא לתופעה "ריבוי הורים". כמוכן, לכל המבוגרים הללו יש הרשאה להטיל על הקטינים עונש בעקבות התנהגות בלתי-הולמת לפי ראות עיניהם.

מחקרים על אלימות נגד ילדים ומתבגרים ערבים הם נדירים ביותר (Haj-Yahia, Musleh, Haj-Yahia, 2000; Haj-Yahia & Ben-Arieh, 2002). במחקר שנוערך בשנת 1998 על 832 מתבגרים, דיווחו 0.3%-31% על התעללות פיזית מצד אבותיהם, 0.3%-31% על התעללות פיזית מצד האם, ו-0.5%-33% על התעללות פיזית מצד האחים לפחות פעם אחת בשנה האחרונה (Haj-Yahia & Dawud-Noursi, 1998). (Haj-Yahia, Musleh & Haj-Yahia, 2002). ערכו מחקר נוסף על 1,640 מתבגרים ערבים בגיל 16-18, מכפרים, ערים וערים מעורבות בישראל. הסתבר ש-4%-35% מהמשתתפים במחקר העידו שחוו אלימות פיזית מצד הוריהם לפחות פעם אחת בתקופת עריכת המחקר, ו-3%-19% חוו אלימות פיזית מצד האם לפחות פעם אחת בתקופת עריכת המחקר (בתוך Haj-Yahia, Musleh, Haj-Yahia, 2002, p.1033).

הטבלה שלהלן מסכמת את השימוש בסוגי אלימות פיזית נגד מתבגרות בתוך משפחותיהן.

טבלה מס' 1*

אבות	אימהות	אחים/אחיות	
10%	9%	14%	איום בסכין, אקדח, מקל, כיסא
0.5%	0.6%	0.9%	שימוש בסכין, באקדח או בנשק אחר
26%	26%	32%	סתירה, דחיפה, בעיטה
17%	15%	20%	תקיפה ממושכת למספר דקות באמצעות מקל וכו'
8%	12%	19%	מכות וגרירה על הרצפה

* אירועים (באחוזים) של דפוסי אלימות פסיכולוגית ופיזית נגד מתבגרים ערבים (כל אירוע התרחש לפחות פעם אחת בשנה האחרונה) (Haj-Yahia, Musleh, Haj-Yahia, 2002: 1039) N=1640.

תפקיד האב המסורתי במשפחה הערבית הוא להעניש, לשלוט ולהשליט משמעת, בזמן שתפקיד האם הוא לתמוך בילדים, לחנכם ולגדלם. מצופה מהילדים לציית להוריהם, לקבל את דרישותיהם ולמלא את ציפיותיהם. ככל שהילדים גדלים, ההורים, במיוחד האבות, נמנעים להפגין כלפיהם רוך וחיבה ומביעים תקפות ונוקשות, במיוחד כלפי הבנות (Haj-Yahia, Musleh, Haj-Yahia, 2002, p.1059).

האסלאם קורא ליחס של אהבה וחמלה כלפי ילדים, והנביא מוחמד הטיף ליחס רך וסבלני כלפיהם. עם זאת, הוא דורש מהורים להכווין את ילדיהם בהתאם לדרישות הדת ולהענישם במקרה של מרד. על ההענשה להיות גורם מרתיע אולם אין להתעלל בילדים. הדת מצווה על ילדים להיכנע להוריהם, ומצופה מילדים שיירתעו מהפרת הציווי הדתי וישמעו להוראות הוריהם בכל ענייני היומיום. הדרכה, הכוונה והטלת סנקציות שיגרמו לשינוי עמדתו הסותרת של הילד נחשבות אמצעים חינוכיים. עונש פיזי (כמו מלקות) אינו מוגדר על-פי הציווי הדתי כהתעללות, אלא כהענשה לצורך שיקום. הורים ערבים אינם אמורים לפתח קשרי חברות וידידות עם ילדיהם. עליהם לשמור על מרחק, להדריך את הילדים לכבד אותם וכל מבוגר אחר ולהישמע להוראות הוריהם וקרובי משפחתם. מבוגרים כגון דודים, אחים בוגרים, סבים ולפעמים שכנים, נוטלים אחריות על הילד. על כן רבים המדריכים המשגיחים על הקטין ועוקבים אחר התנהגותו, שלפעמים מתנהגים בנחישות כלפי הילד מתוך הרגשה של מחויבות לא לעבור על טעות בשתיקה. תקיפות כלפי הילד מוצגת כפעולה "לטובת עתידו" הנעשית "מתוך אהבה ודאגה" (חג'–יחיא, 1994, ע' 255).

קרובי משפחה מהווים וקטן למתחים בין הורים לילדים. סבים, דודים, דודות ואחים עצמאיים מקבלים על אחריותם לארח ילד/ה לתקופה קצרה או ארוכה אם היחסים עם ההורים (או עם אחד מהם) עלו על שרטון וגורמים למתחים יומיים או לאלימות נגד הקטין. הרחקת הקטין נועדה לעזור להורה לפקוח את עיניו של הקטין וגם למנוע הסלמה ברמת האלימות בתוך המשפחה. ילדים עוברים לגור בבית של קרוב משפחה באותו יישוב, או ביישובים אחרים או אף בין מדינות (Abu-Baker, 2006). חג'–יחיא (1994) מונה גורמים המשפיעים על גבולות היחסים בתוך המשפחה הערבית, ביניהם העצמאות הכלכלית של בני המשפחה, זהות המשתתפים במשק הבית ומידת הקרבה הגיאוגרפית למשפחה המורחבת. ככל שהמשפחה עירונית יותר ומנהלת סגנון חיים של משפחה גרעינית – עצמאות כלכלית ומספר קטן יותר של ילדים – כך היא עצמאית יותר בגידול ילדיה יחסית למשפחות מסורתיות אחרות. תיאור זה מתאים לרוב למשפחות נוצריות ומוסלמיות עירוניות ולמשפחות אקדמיות החיות בכפר אך מנהלות סגנון חיים עירוני.

משפחות ערביות דואגות למוניטין שלהן בקרב הקהילה והחברה. הדבר מסביר את הימנעות הקרובים והסביבה מלדווח על אלימות בתוך המשפחה למוסדות הרשמיים. בנוסף, בני המשפחה והסובבים אותה דואגים לרווחת המשפחה כיחידה לפני שהם דואגים לפרט שבתוכה (Haj-Yahia, 1995; In: Haj-Yahia, 1993; Barakat, 1993; Haj-Yahia, Musleh & Haj-Yahia, 2002). גורם זה גם מונע מבני המשפחה לבקש טיפול חיצוני בבעיות האלימות בתוך המשפחה.

עובדים סוציאליים העובדים עם משפחות ערביות אימצו במהלך הכשרתם את עקרון השוויוניות בין בני המשפחה. גישה זו מקשה על בניית התערבות טיפולית המתאימה מבחינה תרבותית למשפחה הערבית. כדי לקבלם למשפחה, עליהם להמשיך להעניק כבוד דיפרנציאלי להורים (או לממלאי מקומם בהעדר אחד מהם) ולילדים (חג'–יחיא, 1994). כמו-כן, הוצאת ילדים מחיק המשפחה (במקרה של אלימות פיזית או מינית) תיחשב כפגיעה בסמכות של ההורים

וכחוסר תפקוד של קרובי משפחתם (אבו-בקר*, 2006). משפחות מורחבות יעדיפו לבחור משק בית של קרוב משפחה כמעון חלופי לילד/ה במקום בית ההורים מאשר לשלוח את ילדיהם לפנימיות (Abu-Baker & Dwairy, 2003). משפחות עירוניות עניות מרובות ילדים שאיבדו את התמיכה של המשפחה המורחבת מקבלות את התערבות המוסדות בקשר לילדיהן, אולם מסרבות לקבל תמיכה בקשר לבעיות הזוגיות שלהם. ממחקר של סויה (1997) שנערך על עיר מעורבת, עולה כי 75% מהמשפחות (N=242) העדיפו לפתור את הבעיות בין בני הזוג והבעיות המשפחתיות ללא עזרה חיצונית. 33% מהן טענו שיפנו לעזרה מקצועית במקרים של בעיות משפחתיות. 50% מהמשתתפים במדגם הסכימו לפנות לעזרה מקצועית במקרים של בעיות שנגעו לילדים.

הדיווח לשלטונות במקרים של אלימות נגד ילדים ערבים מהווה בעיה מקצועית, חברתית ומוסרית בקרב אנשי מקצוע. בשאלון שהועבר בין עובדים סוציאליים ערבים (N=164) נמצא ש-86% מהם הסכימו לדווח לשלטונות במקרים של גילוי אלימות נגד ילדים. רק 1% מהם הודו שהם פוחדים מהמשפחה ועל כן לא ידווחו (Haj-Yahia, 2000). עם זאת, חג'–יחיא מסביר שתוצאות אלה אינן משקפות נאמנה את המדיניות של עובדים סוציאליים ערבים בשטח, וכי במילוי השאלון הם היו מושפעים מרצייה חברתית של בעלי השאלון. בפועל, עובדים סוציאליים נוטים לפתור את הבעיות המקצועיות של אלימות נגד ילדים ברמה המקומית וממאנים לדווח מהסיבות האלה: (א) כדי לא לקלקל את יחסיהם עם המשפחה הגרעינית ועם המשפחה המורחבת של הקטין; (ב) חלקם אינם מאמינים שמעורבות חיצונית תיטיב עם הקטין ועם המשפחה; (ג) מחסור בתכניות טיפול או במוסדות מתאימים לפרט ולמשפחה הערבית. אף שהחוק מחייב דיווח על מעשי אלימות, אנשי מקצוע במערכת החינוך ובמשרד הרווחה נמנעים לרוב מדווח או מבקשים פטור מחובת דיווח. אנשי מקצוע אלה מתווכים בין המוסדות למשפחה ועוזרים לה להבין את משמעות החוק ואת עקרון טובת הילד (Abu-Baker & Dwairy, 2003). עיקרון זה מובן ונקלט בקרב משפחות צעירות, אקדמיות ומבוססות כלכלית יותר מאשר בקרב משפחות מסורתיות, הסובלות מקשיים כלכליים, בעלות השכלה תיכונית ומטה ומרובות ילדים.

2.1 אלימות פיזית במערכת החינוך

למרות החוקים האוסרים על אלימות בבתי ספר, יש מורים שעדיין נוקטים אלימות נגד תלמידיהם כדרך לפתרון קונפליקטים, כאמצעי לשיקום התנהגות התלמיד או במטרה לשפר את הישגיו הלימודיים. במקרים שבהם ההורים מתעקשים להגיש תלונה במשטרה על התנהגות אלימה כלפי ילדיהם, גורמים מתווכים מהקהילה מתערבים ותומכים בהתנהגות המורה האלים ומגמדים את חשיבות רגשותיו של התלמיד המוכה. תופעה זו משקפת שתי תופעות חברתיות:

(א) המעמד הנחות של הילד בחברה הערבית בהשוואה למעמד המבוגר.

(ב) מוסדות החינוך, האמורים לשמש סוכני שינוי חברתי, לא הפנימו עדיין את הקוד החברתי המעוגן בחוק האוסר על אלימות נגד ילדים.

מחקרים על אלימות פיזית במערכת החינוך בישראל העידו על הממדים החריפים של התופעה יחסית למדינות אחרות בעולם. (Benbenishty, Zeira, Astor & Khoury-kassabri, 2002) מצאו שאלימות נפשית נפוצה בחטיבות ביניים ובבתי ספר תיכוניים, נוסף על סוגים נוספים של אלימות, כגון אלימות פיזית. ככל שגיל התלמידים צעיר יותר כך הבעיה חמורה יותר. מחקר זה אימת ממצאים שהתגלו במחקר דומה על תלמידי בתי ספר במצריים (Youssef, Attia & Kamel, 1998). החוקרים מצאו ש-80% מהבנים ו-62% מהבנות שהשתתפו במחקר דיווחו על סוג של הענשה פיזית מצד מוריהם

בחיבת בנייהם או בתיכון במהלך השנה אשר נערך בה המחקר. במחקר השוואתי נוסף שכלל בתי ספר ממלכתיים, בתי ספר ממלכתיים דתיים ובתי ספר ערבים, גילו שתרבויות המקבלות את העונש הפיזי של ההורים כגישה חינוכית, תומכות בהענשה פיזית בתוך מערכת החינוך. בבתי ספר אלה התלמידים מהווים קורבנות לאלימות של המורים. תלמידים בבתי ספר דתיים דיווחו על אלימות בשיעור גבוה יותר מזה שעליו דיווחו עמיתיהם בבתי ספר ממלכתיים לא-דתיים. הענשה פיזית מקובלת כאמצעי שליטה בחברה הפטריארכלית הערבית בישראל, במיוחד כשהיא מופעלת מצד גברים נגד תלמידים, נשים וילדים. שיעור הדיווחים של תלמידים ערבים על יחס אלימים מצד מוריהם ומצד הצוות העובד בבית הספר גדול מזה של תלמידים יהודים. הטבלה שלהלן משקפת את הנתונים בבתי ספר יהודיים וערביים.

טבלה מס' 2*

סוג האלימות	יהודים חילוניים N=1684	יהודים דתיים N=1599	סך כל היהודים N=3215	ערבים N=2257
אחיזה ודחיפה	10.8	12.3	11.0	20.1
צביטה וסטירה	8.5	11.9	9.1	27.4
בעיטה או אגרוף	5.4	7.2	5.6	17.1
כל סוגי ההתעללות הפיזית	16.0	20.6	16.8	38.3

* עיבוד של טבלה מס' 1 בנושא: אחוז הדיווחים של תלמידים שחוו התעללות מצד צוות בית הספר על-פי מגדר, קבוצת גיל וקבוצה תרבותית (בתוך Benbenishty, Zeira, Astor & Khoury-Kassabri, 2002, p.1300).

הטבלה שלעיל מצביעה על שימוש רב יותר באלימות מילולית ופיזית בבתי ספר ערביים יחסית לבתי ספר יהודיים. ההבדל בין בתי ספר ערביים לבתי ספר יהודיים חילוניים בשימוש באלימות הוא פי שניים או פי שלושה בממדים מסוימים. דווח על הבדל קטן יחסית בממד של אלימות רגשית (32.0% לעומת 28.0%). בקרב שלוש הקבוצות, בנים דיווחו על אלימות נגדם יותר מאשר בנות. בנביישתי ועמיתיו (Benbenishty, Zeira, Astor & Khoury-Kassabri, 2002) מסבירים הבדל זה בעובדה שהצוות הבית-ספרי מאמין כי בנים נענים יותר לאלימות פיזית מאשר לאלימות מילולית. כמו כן, יש רגיעה תרבותית ממגע בבנות ועל כן לא פוגעים בהן פיזית.

מבוא בין תרבותי
לחברה הערבית

3. אלימות נפשית

המחקר של (Benbenishty, Zeira, Astor & Khoury-Kassabri, 2002), שבחן אלימות נפשית בבתי ספר יהודיים וערביים, הצביע על הנתונים שלהלן.

טבלה מס' 3*

סוג האלימות	יהודים חילונים N=1684	יהודים דתיים N=1599	סך כל היהודים N=3215	ערבים N=2257
לעג, עלבון והשפלה	22.5	24.4	22.8	19.5
קללות	16.3	17.4	16.5	24.9
כל סוגי ההתעללות הרגשית	27.4	30.7	28.0	32.2

* עיבוד של טבלה מס' 1 בנושא: אחוז הדיווחים של תלמידים שחוו התעללות מצד צוות בית הספר על-פי מגדר, קבוצת גיל וקבוצה תרבותית (בתוך 1300: Benbenishty, Zeira, Astor & Khoury-Kassabri, 2002).

מבוא בין תרבותי

לחברה הערבית

במחקר שערך Haj-Yahia בשנת 1991 (בתוך Haj-Yahia, Musley & Haj-Yahia, 2002) נשאלו גברים ונשים צעירים על הדרך שבה התייחסו אליהם הוריהם בצעירותם. 18%–80% דיווחו על אלימות נפשית מצד האבות, 38%–64% חוו אלימות נפשית מצד האם (בתוך Haj-Yahia, Musleh & Haj-Yahia, 2002, p.1033). במחקר נוסף שערכו חג'–יחיא ודאוד–נורסי בשנת 1998 על 832 מתבגרים ערבים, ענו 59%–22% מהם שחוו התעללות נפשית מצד אבותיהם, 21%–57% סיפרו שאימהותיהם התעללו בהם נפשית, 31%–60% דיווחו שחוו התעללות נפשית מצד אחיהם לפחות פעם אחת בשנה האחרונה (Haj-Yahia & Dawud-Noursi, 1998). במחקר שלישי שנערך על מתבגרים ערבים בגילאים 16–18, מכפרים, ערים וערים מעורבות בישראל, דיווחו 38% מהם כי סבלו מהטחת עלבונות ומצרחות מצד אבותיהם, 41% מצד אמהותיהם ו-52% מצד אחיהם או אחיותיהם (Haj-Yahia, Musleh & Haj-Yahia, 2002).

הנתונים של חג'–יחיא, מוסלח וחג'–יחיא (Haj-Yahia, Musley, Haj-Yahia, 2002) העידו כי ככל שרמת האלימות הייתה גבוהה כך גבר שיעור הדיווחים על הרגשת חוסר אונים (Helplessness). נוסף על כך, ככל ששני ההורים היו שותפים לאלימות פיזית ו/או פסיכולוגית נגד המתבגר, כך רמת הרגשת חוסר האונים הייתה גבוהה יותר, וככל שהופעלה אלימות פיזית נגד מתבגרים כך עלה שיעור הדיווחים על הפעלת אלימות פסיכולוגית נגדם. במקביל, מתברר שאלימות מצד אחים/אחיות לא השאירה את חותמה על רמת הרגשת חוסר אונים בקרב המתבגרים. נתונים דמוגרפיים השפיעו על מידת הסתגלות המתבגרות ללחצים פסיכולוגיים: ככל שהאב סבל מאבטלה והיה בעל השכלה נמוכה יותר, כך הבנות סבלו מחוסר הסתגלות פסיכולוגית. בנות הושפעו מהאלימות הנפשית והפיזית של אבות, אימהות ואחים/אחיות יותר מאשר בנים. אימהות היו תוקפניות יותר כלפי בנות בזמן שהאבות היו תוקפניים יותר כלפי בנים, וככל

שהמתבגרים סבלו מאלימות פיזית ונפשית מצד הוריהם ואחיהם, כך דווח על רמה גבוהה של הרגשת חוסר האונים, על קשיים בהתאקלמות פסיכולוגית ועל דימוי עצמי נמוך יותר.

3.1. לגלוג

אסתלֶאם (לגלוג) הוא התנהגות מקובלת חברתית; היא מתרחשת כאשר מבוגר בעל כוח רב יותר, סמכות גבוהה יותר או מעמד חשוב יותר בוחר בהתנהגות שמטרתה להמעיט בכבוד הקטין ובחשיבותו ולהעמידו כמטרה ללעג. לעג לקטינים אינו סוג של ניסיון להתקרב אליהם או להפגין כלפיהם חיבה; הוא סוג של זלזול בדרך הביטוי שלהם, בדרך החשיבה שלהם, בהתנהגותם ואף בהופעתם החיצונית. לעג משמש גם דרך לשיקום התנהגות על-ידי גרימת מבוכה בגין התנהגות לא-מקובלת למשל במקרים של הרטבת לילה. אנשים מעליבים את הילד כדי "לחנך" אותו באמצעות הבלטת התנהגותו השגויה בנוכחות אחרים למשל במקרה של פחד מחושך. מבוגרים מתלוננים על התנהגות הילד בפני אחרים כדי לפתח בקרב הקטין את מושג ה**עיצ** – הבושה בפני החברה, כמו למשל במקרים של התנהגות המנוגדת לעקרונות הדת או לנורמות החברתיות. לעג כאסטרטגיה מופנה גם נגד מבוגרים, במיוחד נכים וחלשים.

3.2. הפחדה

אמצעי נוסף לשליטה בהתנהגות לא-מרוסנת של ילדים הוא ההפחדה מאלוהים, המצטייר כמעניש ילדים מורדים על-ידי צלייתם באש הגיהנום או חניקתם למוות. גישה זו נהוגה בשלוש הדתות, במיוחד על-ידי הורים לא-משכילים שגדלו תחת השפעתו של חינוך דתי ו/או מסורתי. נוסף על כך, מבוגרים מאיימים על קטינים שכוחות על-טבעיים כגון שדים, ג'ול (יצור מיתולוגי) וכדומה, יפגעו בהם אם לא יצייתו למבוגרים. כמו-כן, נהוג להפחיד מפני בעלי מקצועות מסוימים, כגון שוטרים, רופאים ואף מורים. לרוב ילדים מתנהגים בציינתנות גמורה לאחר איומים מסוג זה, אולם הם חיים בפחד ובאי-שקט מתמידים מהסביבה שבה הם חיים. הורים ומטפלים משתמשים באמצעי הרתעה אלה כדי לזכות בציינתנות מיידית, מתוך פחד ולא מתוך הבנה. תופעה זו מצביעה על העדר גישה חינוכית שבה המבוגר משקיע אנרגיה וזמן ומתאים את עצמו כדי לנהל שיחה על נושאים חשובים עם הילד עד שיבין את משמעות ההוראות והאיסורים המוטלים עליו. רוב המבוגרים המאמצים גישה זו אינם מודעים לנזק הנפשי הנגרם לקטינים בעקבות הפחדות אלו. שימוש באלמנטים אלו של הפחדה, בנוסף לפיקוח ההדוק על ההתנהגות הפרטית ע"י המשפחה המורחבת גורמים לפיתוח מיקוד שליטה חיצוני ולא פנימי בקרב ילדים ערבים.

3.3. פגיעה נפשית באמצעות אלימות מילולית

קיים קשר בין אלימות מילולית לפגיעה נפשית. אנשים משתמשים בלעג, עלבון, השפלה וקללות כדי לפגוע בנפשם של באחרים. מקובל להקניט ילדים קטנים, לכנותם בשמות מעליבים המשקפים פגם חיצוני, מגבלה בגופם או בשכלם או במצבם החברתי. הקללות (Curse) המוטחות בילדים "מאחלות" להם פגיעות כמו מחלות, מוות או אובדן של אהובים. ילדים לומדים שקללות בנושא מין ובנושא דת (Profanation) הן סוג של הבעת כעס או אמצעי להשפלה. הם מאמצים אותן כדרך תקשורת, ככלי להבעת כעס וכאמצעי לנקמה בזולת בקרב בני גילם והמבוגרים בסביבתם.

התעללות מינית

להלן מקרה:

לאחר ששמעה הרצאה על אלימות מינית, פנתה מג'דה לתחנת המשטרה והגישה תלונה נגד דודה, אחיו של אביה, שאנס אותה בשש השנים האחרונות. ארבעה חודשים לפני הגשת התלונה גילה אחד מחבריו של הדוד על דבר האונס ואיים על מג'דה ועל הדוד להפיץ ברבים ולגרום ל"פדיחה" אם לא יורשה גם לו לאנוס את הנערה. שני הגברים החלו לאנוס את הקטינה כל אחד בתורו. לאחר היסוסים המלווים בחששות רבים, התלוננה מג'דה בפני אמה. האם דיברה עם הדוד וזה איים עליה שימציא סיפור ויפיצו ברבים שקיימה עמו יחסי מין במשך שנים, ובכך יהרוס את שמה הטוב ויחבל בסיכוייה להינשא בעתיד. האם חשה חסרת אונים והחליטה לשתוק, וניסתה לשכנע את בתה שאין פתרון למצב. לאחר שמג'דה החליטה לבסוף להגיש תלונה, חקרה המשטרה את שני הגברים, אימתה את התלונה, וכל אחד מהם ריצה שש שנים בכלא.

העיתונות הערבית פרסמה את שמות התוקפים ומיד התגלתה זהות הקורבן ביישוב הקטן. מג'דה נודתה מסביבתה – מבוגרים ובני גילה כאחד. כאשר שמע האב על הניצול המיני המתמשך שעברה בתו, התגרש מאשתו בחשד שניהלה קשר עם אחיו ולכן הסתירה ממנו את נושא האונס.

מבוא בין תרבותי

לחברה הערבית

המקרה שלעיל הוא אב-טיפוס (Prototype) לדינמיקה החוזרת על עצמה של קורבנות, של תוקפים ושל החברה נוכח גילויי אלימות מינית בחברה הערבית. חלק זה של המאמר ינסה לנתח דינמיקה זו, יבדוק היבטים תרבותיים וחברתיים, וידון במידת השפעתם על אלימות מינית נגד קטינים בחברה הערבית. מקרים טיפוליים ישמשו דוגמות קליניות כדי להבהיר את הסבל והמועקה של הקורבנות ואת ההשפעה של החברה והתרבות על מועקה זו. תוצע שיטת טיפול הרגישה למבנה של התרבות והמשפחה הערבית, שתסייע בהתמודדות בעת הגשת תלונה על גילוי עריות. מדוע לא הגישה מג'דה תלונה במשטרה מיד לאחר התקיפה המינית הראשונה? כדי לענות על שאלה זו יש לדון תחילה בנושא החינוך המיני של ילדים ערבים והדרכים להקנייתו.

החינוך המיני בתרבות הערבית:

התעלמות, הפחדה ודרישה למתן שירות מיני בנישואים

אי-אפשר להבין את האלימות המינית בחברה הערבית, את משמעותה, את המניעים של התנהגות התוקף, התנהגות הקורבן ועמדות משפחותיהם והסביבה שבה הם חיים, בלי לנתח את המורשת הדתית והתרבותית של משמעות המין בחברה הערבית. הקוראן והסונה התייחסו לנושא המין בפתירות ובגלוי, והדגישו את היותו צורך אנושי, נוסף על היותו מקור להנאה אישית וכלי לקשר אהבה וחסד בתוך קשר נישואים רשמי. אולם התרבות הערבית האפילה על הפתיחות של הקוראן והפכה את נושא המין לטאבו חברתי, והגבילה את הדיון בו לזירה הפרטית (אבו-בקר, 2002). לכן, נושא החינוך המיני במערכת החינוך הערבית בישראל נתון עדיין להחלטות אישיות של מנהלי בתי ספר ולמידת האומץ

האישי בתוך הקהילות שבהן הם משרתים. ברוב המקרים מנהלים מעדיפים לא להיקלע לעימות שיביא לערעור מעמדם ולגינוי החלטותיהם. הדבר נובע מההנחה הרווחת, שחינוך מיני מלמד את התלמידים כיצד לקיים יחסי מין, וההורים רואים בכך מטרה מגונה שאין מתפקיד בית הספר לחתור להגשמתה (Oz, 1996).

מצב דומה קיים גם בעולם הערבי, שרובו עדיין מסרב לכלול תכניות לחינוך מיני בתוך מערכת החינוך, ובמקרה הטוב מסתפק בתכניות העוסקות בבילוגיה של האדם. תוניסיה נחשבת ליוצאת דופן בנושא היות שהיא מקיימת, משנות ה-60, תכניות בנושא שנקראות במגוון שמות, כגון "החינוך לחיים", "החינוך לאקולוגיה בריאה", "החינוך למשפחה" וכדומה.

מג'דה לא קיבלה חינוך מיני כלל, כמו רוב בני גילה וכמו דודה, שהיה מבוגר ממנה בתשע שנים. המסר החברתי המרכזי בעניין ההתייחסות לגופה הסתכם באזהרות להימנע מכל נגיעה באיברי המין שלה ולהסתירם מעיני כול, כולל מעיניה שלה. אף אחד לא דיבר איתה ישירות על גופה, אולם היא הבינה מהמסר החברתי הזה שעליה לפתח ניכור כלפיו.⁵ כבני זוג, הוריה של מג'דה נמנעו מלהביע אינטימיות ליד ילדיהם ומעולם לא התנשקו או התחבקו לפני אחרים.

כאשר הגישה את התלונה במשטרה, הייתה מג'דה בת 14 וטרם קיבלה את המחזור החודשי. לכן גם לא קיבלה הדרכה בנושא זה, חוץ ממה ששמעה מבנות כיתה על כאבי בטן ועל הקשיים שלהן ללכת לשירותים בבית הספר בתקופת המחזור. גם הדוד חונך באווירה דומה, של התעלמות מוחלטת מנושא החינוך המיני והסתרתו. אולם ההבדל הבסיסי בין האופן שבו חונך הדוד לבין דרך חינוכה של מג'דה הוא ההתייחסות הדיפרנציאלית של המשפחה הערבית והסביבה לעניין הלגיטימציה שבהתעניינות הזכרים בגילוי איבריהם המיניים. התייחסות זו יש בה סלחנות עד גבול הגאווה והעידוד, והדבר בא לידי ביטוי בפתגמים עממיים ובשירי ערש (כנאענה, אבו-הדבא, חמדאן, עלקם, ורביע, *1984). עם זאת, הגבר בתרבות הערבית אינו מקבל לגיטימציה מוצהרת לקיים יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואים, אולם הוא רשאי להתייחס לנושא המין בפומבי באמצעים שאינם מותרים לאישה. הוא רשאי לקלל קללות מיניות בסיטואציות ציבוריות או פרטיות וזוכה להתייחסות סלחנית על כך. השימוש בקללות מיניות הוא אלימות מינית בפני עצמו, שמטרתו לפגוע פסיכולוגית באמצעות המין. כמו כן, המשפחה אינה מטילה הגבלות על הבנים שישאירו אותם קרובים לבית, ומאפשרת להם מרחב מחיה רחב יותר מזה של הבנות, דבר שלרוב מאפשר להם לגלות את גופם ואת המין בתקופת ההתבגרות (תקריר תנמית אלמראה אלערביה*, 2003).

במטרה לפקח על יחסי המין, מחנך האסלאם לצניעות בהתייחסות לגוף בציבור ודורש מהנשים להופיע בציבור בלבוש צנוע, שאינו מושך תשומת לב. הן גם נדרשות שלא להתבלט באמצעות בשמים, תכשיטים או דיבור בקול רם. האסלאם מבחין בין צניעות הגבר לצניעות האישה ומתיר לגבר לחשוף חלקים גדולים יותר בגופו, יחסית לאישה. האסלאם אף ניסה למנוע את העירוב בין נשים לגברים זרים ללא צורך, במיוחד בהעדר ביקורת חברתית. כדי למנוע כל צורה של אלימות מינית בזירה הציבורית, ציווה האסלאם על גברים להשפיל את מבטם ולא לנעוץ מבט בגופן של נשים (הקוראן, סורת אל-נור [24], 30). כמו-כן, האסלאם דורש מנשים ומגברים להימנע מתיאור יחסיהם המיניים או מתיאור גופם

⁵ נואל אלסעדאוו, פסיכיאטרית מצרייה, תיארה בפרסומיה האקדמיים מקרים המשקפים מצבים דומים (אלסעדאוו, 1988).

של אנשים אחרים כדי שלא לדמינם ערומים (חדית', בתוך אל-בח'ארי, *1986, ע' 327). כדי למנוע את הזנות האסלאם מעודד נישואים בגיל צעיר, מיד לאחר ההתנסות הראשונה בקרי לילה לבנים והופעת המחזור החודשי לבנות (שם, ע' 15).

מחקרים (Demause, 1991; Finkelhor & Araji, 1986; Lefley, 1999) מעידים שבחברות המפרידות בין המינים בגיל צעיר ואינן מאפשרות לצעירים לקיים יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואים, מתפתחים משחקים מיניים ומעשי סדום בין הצעירים לבין עצמם. יחסים אלה אינם מעידים על נטייה הומוסקסואלית, אלא מהווים אמצעי לפורקן מיני בשלב זה בחיים. התנהגות זו נקטעת לחלוטין כשמתאפשר קיום יחסי מין עם נשים. הדבר מתאפשר באחת משתי דרכים: כאשר אישה בוגרת מקיימת יחסי מין עם מתבגר, או כאשר מתבגר מגלה קורבן שאפשר לנצלו בלי להסתכן בתוצאה שעלולה לנבוע מכך.

קיום יחסי מין בין אישה בוגרת למתבגר נחשב לתקיפה מינית, בשל הפרש הגילאים וההבדל ברמת המודעות. אולם המתבגרים אינם מתייחסים להתנסות המינית באופן זה, אלא רואים בה הזדמנות לקבל הדרכה מינית ולהגיע לפורקן. לרוב הם מודים לנשים אלה. שני הצדדים דואגים להסתיר את הקשר כי שניהם מרוויחים ממנו.⁶ במקרה השני, קיום יחסי מין עם קטינה, המתבגר משתמש במושג **פדיחה**, שמשמעותו בערבית פגיעה קשה במוניטין המלווה באיום חברתי ובפגיעה נפשית קשה, כדי לשלוט מינית בקורבן, כשלווה מדובר בנערה צעירה ממנו וחסרת סמכות. התגובה הנפשית וההתנהגותית בכל אחד מהמקרים תלויה במשמעות התרבותית המיוחסת לנושא המין ולהתנהגות המינית.

המורשת התרבותית רואה במין שירות שניים מגישות לגברים בשלושה מצבים: (א) במסגרת הנישואים; (ב) תמורת תשלום; (ג) במסגרת קשר כפוי בתוך חברה פטריארכאלית, שבה זכות המילה האחרונה שייכת לגבר המבוגר. בשלושת המצבים משתקפת מערכת יחסים של כוח ושליטה. בתוך המבנה הדתי והחברתי התפתחו חוקים המאפשרים לגברים לכפות את דרישותיהם המיניות על נשותיהם, במיוחד אלה שגיבשו את מושג האיסורים הדתיים **חראם** ואת מושג האיסורים החברתיים **ממנוע**. אם אותן נשים לא נכנעות, הן מוצאות את עצמן מאוימות על-ידי חוקים דתיים וחברתיים שונים (אבו-בקר, 2002). במקרה השני, יחסי מין תמורת תשלום, המורשת החברתית התעלמה מחלקם של הגברים בקיום הזנות וראתה בהתנהגות זו תרגול מיני לפני הנישואים ואפשרות לפורקן לחצים אחרי הנישואים. במקרה השלישי, קשר מיני כפוי, משתמשים במושגים פדיחה ועיב, קרי הכפשה ובושה, ככלים לשליטה בהתנהגות הנפשית-מינית של הקורבן. בכך קיים עידוד לתוקף להמשיך בדרכו האלימה.

משמעות הפדיחה (הכפשה)

הערבי מקפיד על התנהגות קונפורמיסטית, בעקבות הלחץ של הביקורת החברתית האינטנסיבית. החברה היא קולקטיביסטית והמבנים ההתנהגותיים בה מושתתים על נורמות המסורטטות על-פי המודל של מותר (**חלאל**) ואסור (**חראם**), בהתאם לחוקים הברורים של האסלאם. הביקורת החברתית היא חובתו של המוסלמי המאמין, וזאת על-פי

⁶ אין ממצאים מחקריים על עמדות בנושא זה, אולם שיה המטופלים משקף גישה זו.

הוראתו של הנביא מוחמד: "מי מכם שראה מעשה פסול, חייב לשנותו בידו. אם לא הצליח, ינסה לשנותו בלשונו, ואם לא הצליח – ינסה לשנותו בלבבו, וזה הרע במיעוטו" (תורה שבעל-פה). התרבות המוסלמית מחנכת לכך שאלוהים עוקב אחר התנהגות נתיניו וכל מוסלמי עוקב אחר התנהגות חברו ומחויב לתקן את דרכיו, אם טעה. התנהגות זו גורמת לפרט להקפיד בהתנהגותו הגלויה בפני הקהילה, כדי להימנע מהשמצתו או ממצב שיטילו עליו סנקציות אחרות. הפרטים חיים בתוך מערכת המושחתת על תמיכה ותלות הדדיים (Codependency) (Abu-Baker, 2006), על כן אין הם יכולים להתקיים רחוק מהקהילה (ברכאת, *2000). אדם המנודה מקהילתו יידרש להשקיע מאמצים אדירים כדי להתקבל בקהילות אחרות.

עם זאת, גם האסלאם וגם הנצרות ארגנו את יחסי המין בתוך החברה, הכריזו על איסור כל סוג של יחסים מיניים מחוץ לנישואים וראו בהם זנות. מושג הפדיחה התפתח בתוך כך בדתות אלה בעולם הערבי, והתרחב עד כדי הוקעת המשפחות הגרעיניות והמורחבות נוסף על הזונה עצמה.

עקב המבנה הפטריארכלי של החברה התפתח מנהג הנישואים עם הקורבן כאקט שבאמצעותו משפחת הקורבן סולחת לתוקף גם אם אנס את הקורבן בברוטליות (חסן, 1999). באשר לנשים, קיומו של קרום הבתולים או היעדרו הכפילו את משמעות הקורבנות של הנאנסת כתוצאה מתגובת החברה נגדה. דינמיקה זו גורמת להשמצת כל בחורה שאיבדה את קרום הבתולים. החברה משתמשת במושג הפדיחה כאמצעי לחץ להבטחת הסדר החברתי. במקרה זה, אלימות מינית הופכת להתנהגות המשמיצה את כל המשפחה, גם אם התוקף מגיע מחוץ למשפחה וגם אם הוא אויב שלה. העובדה שלגברים אין קרום בתולים, ולכן אין כביכול הוכחה גופנית לקיום יחסי מין לפני הנישואים, גרמה לכך שאצלם לא התפתח פחד מפני הגוף או מפני התעסקות בנושא המין, חששות שהתפתחו אצל צעירות ערביות.

מבוא בין תרבותי
לחברה הערבית

שתיקת הקורבן וטוויית סיפור הסוואה להתעללות

מושג הפדיחה משפיע על ההתנהגות הנפשית והחברתית של הקורבן ומשפחתה. במישור הנפשי, הקורבן שותקת מחשש שתואשם, גם על-ידי משפחתה, בזלזול ובחוסר אחריות בהגנת גופה, ובשיתוף פעולה בהתעללות נגדה. וכך, מצד אחד לא מוענק כל חינוך מיני או הדרכה להגנה עצמית, ומצד אחר היא מואשמת בכל פגיעה בגופה. סוג זה של חיברות מעודד את התוקף להשתמש במושג הפדיחה נגד הקורבן, ובכך הפגיעה בקורבן מתעצמת וכוללת פגיעה מינית, נפשית וחברתית גם יחד.

כאשר משפחה מתוודעת לגילוי עריות בתוכה, ובמיוחד כאשר המוסדות הסוציאליים מתערבים בחיי המשפחה ופועלים להוציא את הנפגעת מחזקתה כדי להגן עליה מהמשך פגיעה, היא מנסה לטוות סיפור הסוואה המסביר את הרחקת הבת הנפגעת. בני המשפחה מחליטים, פה אחד, לאמץ גרסה מסוימת ודורשים בתוקף מהקורבן לוותר על הגשת תלונה ולאמץ את גרסתם. דוגמאות לסיפורי הסוואה שעלו מפי מטופלות, הן גרסה של הודאה בכך שהתלונה האמיתית היא נגד אלימות פיזית, לא מינית, של אחיה, או טענה שהיא הרה לאדם זר שפגשה במקרה, ולא מאביה. באשר לקורבן, מבחינה נפשית מונעת דינמיקה זו של משא ומתן על סיפור ההסוואה התעמתות והתעמקות שלה עם בעיותיה הנפשיות והחברתיות, וכך נגזלים ממנה כוחות נפש להתמודדות עם הקונפליקט במשפחה והיא נדרשת לשלם מחיר

כבד כדי לרכוש מחדש את ההשתייכות למשפחה. בנות רבות חיות בקונפליקט אינטנסיבי בתקופה זו ורובן מוותרות על סיפורן האמיתי כי אין להן חלופה לחיק המשפחה הגרעינית או המורחבת. לבנות הערביות אין אפשרות לחיים עצמאיים, בטוחים ומכובדים מחוץ למסגרת המשפחה, עד שיעברו לחיי נישואים. בנות המסרבות לאמץ את סיפור ההסוואה מסתכנות בגלישה לזנות או לחיים בשולי החברה, בתוך קבוצות מפקפקות.

משמעות ההתבגרות בחברה הערבית

העולם הערבי עובר שינויים מוסדיים במבנה המשפחה ובחלוקת התפקידים בתוכה. במאה ה-19 שלבי החיים היו ילדות, בגרות וזקנה. חינוך חובה חינם גרם במדינות ערב לכך ש-70% מהצעירים נשארו בתוך מערכת החינוך ולכן נעדרו משוק העבודה ולא התחתנו בגיל צעיר (תקריר, תנמית אלמראה אלערבייה, *2003). עם זאת, גיל הנישואים נדחה, ובכך נדחתה גם התחלת קיום יחסי מין במסגרת לגיטימית. שינויים אלו יסדו את שלב ההתבגרות ובנו תת-תרבות של מתבגרים בעולם הערבי. שכבה זו חשופה למגוון תרבויות ומושפעת מהן – חלקה דתית-אסלאמית התובעת שימור הערכים, הנורמות ואורח החיים המוסלמי, וחלקה מזמין לתיירות או להשפעה בין-תרבותית (Acculturation) עם תת-תרבות של צעירים מהמערב, במיוחד עם החלק הדובר אנגלית. תת-תרבויות אלו מביאות עמן סימבולים חדשים למתבגרים הערבים, שכוללים קודי התנהגות חופשיים להבעה עצמית, באמצעות קוד הלבוש ומה שנקרא "פיסול הגוף", והחופש היחסי בהתנסות המינית. תופעות אלו, נוסף על דחיית גיל הנישואים, השפיעו על עמדותיהם של צעירים באשר לזכותם בפורקן מיני (http://www.islamway.com/?iw_s=Article&iw_a=view&article_id=242). גורמים נוספים הביאו לחשיפת צעירים ערבים למין באופן בלתי-מבוקר, ביניהם ההתפתחות המהירה של הטלוויזיה בלוויין והעדר הצנזורה על תכניותיה, השימוש באתרי אינטרנט, העדר הגבלות והעדר אכיפת חוקים על חנויות וידאו המשכירות סרטים פורנוגרפיים לקטינים. גורמים אלו הפכו למקור המידע ולסוכן החיברות המרכזי של מתבגרים ערבים בנושא מין. במחקר על 285 סטודנטים ערבים במוסדות אקדמיים בצפון ישראל בגילאי 18-21, התברר שקרוב ל-58% מהם למדו על מין ממקורות אלה. האחרים למדו ממקורות נוספים, כגון חברים, ספרות, בית ספר והורים (אבו-אחמד וזועבי, 2005, לא פורסם).

אלימות מינית בעולם הערבי

עד לאחרונה השתררה שתיקה בקרב החוקרים בנושא של אלימות מינית וקורבנותיה. נושא האלימות השתקף כנושא אינדיבידואלי בספרות ובספרות הקלינית. אלסעדאווי, שעסקה בחקר הנושא משנות ה-70 של המאה ה-20, הסיקה שהתגובה הרווחת של המשפחה היא השתקת הקורבן כדי להימנע מפדיחה. לפעמים התוקף, במיוחד אם הוא נמנה על משפחת הקורבן, דואג להשתקת הקורבן וגורם לה למועקה נפשית אינטנסיבית (1988).

הפרסומים על אלימות מינית בחברה הערבית לא ראו בתופעה בעיה שהיא נחלת הכלל, וזאת עד תחילת שנות האלפיים, עם התפתחות השימוש באינטרנט בעולם הערבי. הסיבה המרכזית לכך היא העדר נתונים סטטיסטיים מדעיים בכל הנושאים החברתיים בחברות הערביות. נוסף על כך, קיימות בעיות ייחודיות בחקר אלימות מינית, ביניהן: (א) משפחות ערביות מסרבות באופן נחרץ לשתף פעולה עם חוקרים בנושאים אישיים; (ב) גורמים רבים מסתירים בשיטתיות את

קיומה של אלימות מינית מחשש מתגובה דרמטית של הגברים במשפחה; (ג) בעיה ספציפית זו מתקשרת לתרבות ההסתרה או החג'אב והפחד מפדיחה, שהם יסודות מרכזיים בתרבות הערבית.

לאחרונה קיים גידול במספר המוסדות המתמחים בפרסום ובחינוך בנושא האלימות המינית ובמספר אתרי האינטרנט המתמחים בנושא. למרות הגברת ההתעניינות בנושא, הנתונים הסטטיסטיים עדיין מוגבלים ביותר משתי סיבות: האחת היא שמספר המקרים המדווחים, כלומר מספר התלונות המוגשות במשטרה במקרים של אונס או גילוי עריות, מזערי ביותר ביחס לגודל האוכלוסייה, והשנייה קשורה לעובדה שהמחקרים שנערכו בנושא התמקדו בעיקר בתלמידי בתי ספר יסודיים (Dwairy, 1998) ובתי ספר תיכוניים (שלהוב-קיוורקיאן, 2003), או בסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה (Haj-Yahia & Tamish, 2001), ולכן הנתונים המופצים חוזרים על עצמם ועל אותם מקורות בכל הפרסומים. המסר המרכזי של מחקרים אלה הוא אישור קיום התופעה, והעובדה שהמטפלים ואנשי המחקר אכן הניחו את ידם על מקורות ראשוניים בנושא אלימות מינית. עם זאת, הנתונים שהם מציגים אינם מצביעים על ממדי התפשטות הבעיה במשפחה ובחברה הערבית.

ההתעניינות הרשמית בנושא מניעת ההזנחה של ילדים בעולם הערבי ואלימות נגדם החלה בשנת 2001, בכנס של הליגה הערבית נושא "ילדות" שבו גיבשה את "המסגרת הערבית לזכויות הילד". שנה לאחר מכן (2002) ערכה הליגה במרוקו "מפגש ערבי-אפריקני למניעת ניצול מיני של ילדים". המלצות הכנס הדגישו: (1) עידוד המשטרים במזרח התיכון ואפריקה לחוקק חוקים בנושא; (2) הצהרת מחויבות לחוקים הבין-לאומיים בנושא הגנה על קטינים מכל סוגי הניצול המיני; (3) עדכון החוקים המקומיים והתאמתם לחוקים הבין-לאומיים בנושא זכויות הילד; (4) חקיקת חוקים נגד כל סוגי הניצול המיני, כולל תיירות זנות; (5) הקמת גופים לאומיים ואזוריים למיגור תופעת הניצול המיני נגד ילדים והכרזת מלחמה נגד תופעה זו.

בכנס התקבלו כמה החלטות בנושא החינוך: (1) ארגון מסעי הסברה בשיתוף כל קבוצות החברה, אנשי רוח, משפחות וצעירים במטרה להגביר את המודעות והחינוך בנושא; (2) הקצאת תקציבים וכוח אדם להקמת תכניות מניעה ומיגור תופעת הניצול המיני נגד קטינים, ולעריכת מחקרים על התופעה, כמו גם שיתוף הילדים בנושא כדי שיתודעו לקיום הבעיה; (3) בניית כלים לשיקום הקטינים, קורבנות הניצול המיני.

בעולם האסלאמי, "הוועד האסלאמי האוניברסלי לנשים וילדים" (תת-ועדה של המועצה האסלאמית העולמית להפצת האסלאם ותמיכה בו) פרסם בתאריך 18.8.2003 הצהרת זכויות הילד באסלאם. פריט 28 בהצהרה הדגיש את נושא ה"הגנה מפני פגיעה בכבוד ובמוניטין: (א) לקטין זכות להגנה מכל סוגי הניצול, אלימות מינית, או כל פגיעה לא חוקית בכבודו או במוניטין שלו" (www.amanjordan.com, הורד בתאריך 11.5.2005).

בשנת 2004 הקים "ארגון הנשים בבחריין להגנה על ילדים מפני תקיפה או הזנחה" פרויקט חינוכי לטיפול בתופעה ולמניעתה. פרויקט זה הוא הראשון מסוגו במזרח התיכון (www.be-free.info, הורד בתאריך 3.6.2005).

"מרכז השימוע וההגנה על הילד" במרוקו פרסם דיווחים על התלונות בנושא אלימות מינית שקיבל בשנת 2004. בממוצע התקבלו 8,832 תלונות בחדש מכל הערים והכפרים במרוקו לגבי כל סוגי האלימות נגד ילדים. 95% מהמתלוננים סירבו להזדהות. התלונות משקפות את התמונה הבאה: 61.95% מהמקרים היו בתחום אלימות מינית נגד קטינים, 1.7% -

בתחום האלימות הפיזית, 7.63% בנושא הזנחה, ו-8.69% ביקשו סוג של עזרה (חומרית או אחרת). 46.37% מהקורבנות היו בנים לעומת 53.63% בנות, כלומר האלימות פוגעת בשני המינים כמעט באופן שווה. 26% מהקורבנות היו תושבי כפרים, והשאר עירוניים. הסטטיסטיקה מוכיחה שהאלימות גוברת בערי חוף ובערי תיירות, כגון קזבלנקה, טנג'ה, סואיר, אגדיר ומרקש, כתוצאה מקיומה של "תיירות זנות". זאת נוסף על העובדה שבמרוקו קיימת תופעה של ילדים חסרי בית (ילדי הרחובות). ילדים אלה מנוצלים מינית וחלקם מועסקים בתיירות זנות או בתעשיית הזנות המקומית. האחראים במרכז מדגישים כי הנתונים הם חלקיים בלבד עקב ניסיונם של הקורבנות ובני משפחותיהם להימנע מחשיפה ומדיווח על המעשים שנעשו נגדם. נוסף על כך, ניכרת עלייה בדיווחים על ניצול מיני נגד קטינים, וזאת לאחר הפעלת מסע הסברה בנושא אלימות נגד ילדים (http://www.amanjordan.org/arabic_news/wmview.php?ArtID=15961, הורד ב-8.2.2005).

המשקיפים אימתו את הנתונים שהגיעו מתימן לגבי התופעה של הברחת קטינים במטרה להעסיקם בקבצנות, בגנבות, בעבודה במשק בית ולמטרות ניצול מיני. אומדן הקטינים המוברחים בשנת 2004 הגיע ל-50,000 בגילאי 7-18. הדוח הראה שאין לשלטונות תימן נתונים אמיתיים על גודל התופעה, שתוארה כהולכת ומתגברת באופן מחריד ומדאיג. ארגון יוניסיף (UNICEF) עקב אחרי הקטינים המוברחים מנקודת גבול אחת בתימן במשך שלושה חודשים (ינואר-מרץ) ומנה 9,765 קטינים, 96.6% בנים והשאר בנות. שיעורי הילדים שהוברחו מכל קבוצת גיל מופיעים בטבלה שלהלן:

טבלה מס' 4*

הגיל	8-7	10-9	12-11	14-13	16-15	18-17
השיעור	11.9%	15.3%	18.6%	30.5%	20.3%	3.4%

http://www.amanjordan.org/arabic_news/wmview.php?ArtID=15849 (הורד בתאריך 8.6.2005).

ראו גם: <http://www.swissinfo.org/sar/swissinfo.html?siteSect=643&sid=5461842> (הורד בתאריך 8.2.2005); <http://www.shamela.net/vb/showthread.php?t=80683>.

(הורד בתאריך 17.10.2005).

סרטי הקולנוע המצריים והספרות המתפרסמת במדינה מצביעים באופן גלוי ביותר על ניצול מיני נגד קטינות המועסקות כעוזרות בית, החיות בבתים המצריים והמבקרות את משפחותיהן לעתים רחוקות. יש מחקרים מדעיים מעטים ביותר על התופעה. אלטנבארי, מומחית לגיל הרך, ערכה מחקר ראשון מסוגו במצריים המונה את מכלול סוגי האלימות נגד קטינים במדינה. מתברר ש-18% מכלל התקיפות נגד קטינים הן תקיפות מיניות כאשר 35% מהתוקפים הם קרובי משפחה והשאר הם זרים (www.amanjordan.com).

בירדן הסטטיסטיקה של המשטרה לשנת 1998 העידה שהוגשו 437 תלונות נגד תקיפה מינית, ביניהן 174 תלונות נגד קטינים, כלומר 40% מכלל התלונות. היו 48 מקרים של גילוי עריות, ב-79 מקרים היה התוקף מוכר לקורבן, וב-47 מקרים היה התוקף אדם זר. בירדן הוקם אתר אינטרנט חשוב ומרכזי המתמחה בנושא אלימות בתוך המשפחה

והחברה, לרבות אלימות מינית. האתר נועד לספק תמיכה נפשית והדרכה מקצועית וכן לפרסם מחקרים מדעיים כדי לטפל בבעיית האלימות נגד נשים וילדים, על מכלול צורותיה (www.amanjordan.com).

בערב הסעודית ערך "הוועד הלאומי למניעת פגיעה בקטינים" מחקר שגילה כי יש עשרות אלפי קטינים (לא דווח מספר מדויק) הפגועים נפשית עקב תקיפה מינית. במקרים אלו, 77% מהתוקפים היו האבות, 11% מהם היו קרובי משפחה ו-75% מהתוקפים היו אנשים המוכרים לקורבן (www.alwatan.com.sa, הורד בתאריך 9.6.2005).

מחקר אחר בערב הסעודית, שערך אלזהראני, גילה ש-22.7% מהקטינים בממלכה חוו תקיפה מינית כלשהי, ו-62.1% מהם סירבו לגלות את זהותו של התוקף. החוקר מסביר כי החשש נובע מהקשר האינטנסיבי בין הקורבן לבין התוקף. עם זאת, 16.6% מהקטינים גילו שהתוקף היה קרוב משפחה, 4.8% סיפרו שהאחים הם שתקפו, 12.3% מהם דיווחו כי התוקפים היו חברי המשפחה, ב-2.1% מהמקרים היו אלה המורים, ורק באחוז אחד של המקרים היה אחד ההורים (<http://www.asharqalawsat.com/leader.asp?section=3&article=304559&issue=9690>, הורד בתאריך 9.6.2005).

הנתונים על אלימות מינית בסוריה מעידים כי בשנה אחת פנו לקבלת טיפול בעקבות פגיעה (טראומה) 11,665 אנשים, מהם 8,350 קורבנות של אלימות. מספר המקרים של תקיפת ילדים היה 1,945, כלומר 23.3% מכלל המקרים. מספר המקרים של תקיפה מינית היה 249, כלומר 12.8% ממספר הפונים הכללי.

בלבנון הוכרז בכנס הרביעי בנושא הגנת קטינים על עלייה במספר התקיפות המיניות המדווחות, במיוחד על-ידי בנים. התוקפים היו קרובי משפחה וקטינים אחרים (ג'רבאקה, 2000, בתוך www.amanjordan.com, הורד בתאריך 5.6.2005). על-פי סטטיסטיקה של המשטרה הלבנונית, מתברר כי מספר התלונות על תקיפות מיניות בשנים 1993-1997 היה 35-59 (ח'ליל ואבו-אלנסר-חדאד, 2001: 27). פירוט סוגי התקיפות המיניות מראה שדווח על 12 מקרי אונס, ב-50% מהם התוקף היה האב, במקרה אחד היו התוקפים שלושה אחים של הקורבן, ובחמישה מקרים היו קרובי משפחה. התקיפות כללו אונס ושידול לזנות (שם, ע' 29).

בחברה הפלסטינית ערכו חג'-יחיא וטמיש (Haj-Yahia & Tamish, 2001) מחקר בגדה המערבית על 652 סטודנטים בגילאי 18-37. החוקרים בדקו את קיומו של אחד או יותר מ-13 סוגי התנהגויות בעלות אופי של תקיפה מינית ששמנה Finkelhor (1979) במחקרו באותו נושא. החוקרים גילו את התוצאות הבאות:

טבלה מס' 5*

גילאי +16			גילאי 12-16			עד גיל 12			גיל
זר	קרוב משפחה	בן משפחה	זר	קרוב משפחה	בן משפחה	זר	קרוב משפחה	בן משפחה	התוקף
7%	3.9%	1.7%	8.6%	7.3%	4.1%	13.2%	11.6%	5.7%	סוג אחד של תקיפה
10.6%	5%	1.5%	7.9%	5%	1.8%	14.3%	11.3%	4.6%	2-4 סוגי תקיפה
4.1%	3.2%	1%	4%	4%	1.5%	7.3%	6.9%	3.7%	5 סוגי תקיפה ויותר

* הטבלה נבנתה על-סמך נתונים וטבלאות מהמאמר של Haj-Yahia & Tamish, 2001.

חג'–יחיא וטמיש מדגישים כי שיעור המשיבים שדיווחו כי התוקף היה בן משפחה הגיע ל-18.6%, 36% נפלו קורבן לתקיפה מצד קרובי משפחה, ו-45.6% היו קורבנות של תקיפת זרים. כלומר שיעור הנפגעים מהמשפחה הגרעינית ומקרובי משפחה יחד הגיע ל-54.6%. כתוצאה ממגבלות המחקר לא התאפשר לבדוק האירועים של תקיפה חוזרת מצד אותו תוקף בשלוש תקופות הגיל. החוקרים לא מצאו הבדלים בתוצאות בין בנים לבנות, כלומר אחוז הקורבנות בשני המגדרים היה זהה. התוצאות גם הראו שלא התגלו הבדלים בנתונים הדמוגרפיים של הקורבנות.

מרישום התלונות במרכז העוקב אחר תלונות על אלימות מינית בעזה, עולה כי במשך שישה חודשים (דצמבר 2004–מאי 2005) הוגשו 240 תלונות על תקיפות מיניות, מהן 75 תקיפות נגד קטינים, המהוות 31% מכלל התקיפות המיניות.⁷ לסיכומו של דבר, יש ניצנים של מחקרים מקיפים בנושא אלימות, כולל אלימות מינית בחברה הערבית. רוב המחקרים נערכים במספר מוגבל של מדינות, כגון ישראל (Shalhoub-Kevorkian, 1999), הרשות הפלסטינית (Haj-Yahia & Tamish, 2001), ירדן (www.amanjordan.org), לבנון (אבו-אלנסר-חדאד, 2001; אלסידאווי, 2002; שרף אלדין, 2002) ומרוקו (חמלה תחסיסייה, 2003), שכן בשאר מדינות ערב עדיין מסתייגים מחקירת הנושא.

המחקרים מהעולם הערבי מדגישים ארבעה גורמים המגבירים את תופעת האלימות המינית נגד קטינים: (א) התנאים הכלכליים הקשים הגורמים להזנחת הקטינים בתוך המשפחה; (ב) דחיית גיל הנישואים כתוצאה מאותם קשיים כלכליים; (ג) הימנעות ממתן חינוך מיני במשפחה ובמערכת החינוך; (ד) העדר קיומם של מרכזים המתמחים בטיפול נפשי בתוקפים (http://www.nahed.net/vchild3.html, www.islameonline.net).

⁷ זאת על-סמך מסמכים פנימיים.

העלאת נושא האלימות המינית בחברה הערבית בישראל ובעולם הערבי, וכן הטיפול בתופעה, החלו מתמקדים במאמצים של ארגוני נשים פמיניסטיות ושל ארגונים אחרים. ארגונים אלו עומדים מדי פעם בהתקפות מצד גורמים בחברה המפקקים במטרתם האמיתית, אולם בפועל, עבודת הארגונים הללו מביאה לשינוי תודעתי בנושאי מגדר, מעמד האישה ומעמד הילד בחברה הערבית (להעמקה בנושא זה ראו פרסומים של כיאן, אלסיואר, האגודה למניעת אלימות נגד נשים, <http://www.be-free.info>, <http://www.hrinfo.org/tunisia/ldh/pr040724.shtml>).

מתוך ניתוח דרך הטיפול בנושא אלימות מינית בחברה הערבית והתייחסות המשפחה, החברה והתרבות אליה, עולה "תרומה" בלתי-מודעת ובלתי-מכוונת לשימור התופעה. במטרה לנתח את הבעיה באופן מערכתי, נפרט התנהגויות אלו וננתח את תפקידן במיסוד האלימות המינית ושימורה בתוך החברה.

קיימת אמירה מוצהרת, ברורה ורשמית של החברה הערבית בנושא אלימות מינית, שעיקרה גינוי התופעה. אמנם אמירה זו מוקיעה את התופעה אך מתכחשת לקיומה. לכן, כאשר נחשף כבר מקרה של אלימות מינית, הטיפול בו גורם לרוב פגיעות ונזקים נוספים לקורבן.

הטיפול הרווח בסוגיית האלימות נעשה בדרך כלל באחת מהדרכים האלה:

(1) הפצת שמועות נגד שני הצדדים, התוקף והקורבן, בלי לנקוט צעדים המונעים את התקיפה. לדוגמה:⁸ באחת הערים המעורבות ידעו שכניו של גבר אלכוהוליסט שהוא וחבריו "שולחים ידיים" אל בנותיו המתבגרות. במקום להתערב או לערב את המוסדות המטפלים, הסתפקו השכנים בהוקעת התופעה ובהפצת שמועה על המתרחש. השמועה פגעה במשפחה ובבנות בבית הספר. אפשר לכלול התנהגות זו תחת המטרייה של השימוש בשמועה ככלי ביקורתי, המשמש כזרוע של המצפון הקולקטיבי שמטרתו מניעת סטייה והסדרת השליטה של הנורמות ושל הסדר החברתי, אך התוצאה של השמועות הייתה נידוי המשפחה ובידודה החברתי, דבר שאפשר לאב להמשיך ולתקוף את בנותיו באין מפריע. הספרות מראה שבידודה של המשפחה הוא אחד הגורמים המעודדים התחלת אלימות מינית ושימורה בתוך המשפחה (Finkelhor & Araji, 1984).

(2) שימוש בדרכים אלימות להשמצת התוקף ו/או הקורבן. לדוגמה: קבוצת ילדים ששיחקו במבנה נטוש היו עדים לאונס של ילד אחר בידי שני גברים צעירים. הם רצו לבתייהם וסיפרו מיד את אשר ראו. הורים רבים רצו למקום, ביניהם הוריו של הילד הקורבן, ומצאו ששני התוקפים ברחו מהמקום והקורבן שוכב מדמם ובוכה מכאב. כשראו אותו הוריו, נתקפו התפרצות זעם והכו אותו מכות קשות, תוך צעקות והאשמות על ש"הרשה" לתוקפים לפגוע בו. למחרת בבית הספר, כולם דיברו עליו והצביעו עליו. הוא החל לשנוא את בית הספר, את הילדים ואת עצמו, ונמנע מלהגיע לבית הספר והסתגר בתוך עצמו. אחרי כמה חודשים, לאחר שלא חל שיפור במצבו, העבירוהו הוריו לבית ספר אחר, מחוץ ליישוב. התוקפים נתפסו וריצו תקופת מאסר קצרה, שאחריה עברו לגור בעיר גדולה אחרת.

(3) שימוש בבדיחות והתלוצצות על חשבון התוקף ו/או הקורבן. דוגמה: שכניו של אחד מבעלי החנויות בשוק ידעו שהוא מכניס ילדים אל המחסן ומנצל אותם מינית. הם התבדחו והתלוצצו עליו כל פעם שראו ילד מובל למחסן. הם

⁸ כל הדוגמאות המובאות במאמר שאובות הם ממקרים המבטיפולים במוסדות ציבוריים או בקליניקה פרטית.

ידעו שהוא פדופיל ובמקום למנוע את התנהגותו הם עקבו אחריה, לעגו לה והשתמשו במקרים הללו בבדיחותיהם. אף אחד מהם לא התעניין בקורבן ולא מנע את התקיפה.

(4) מזעור התופעה ונטייה להתעלם ממנה. דוגמה: נערה בת 15 התלוננה שדודה, בן 19, אחיה של האם, תוקף אותה מינית זה ארבע שנים. לאחר תשאול שאר הילדים במשפחה התברר שהדוד תקף שלוש אחייניות ושני אחיינים. בשיחה עם בני המשפחה המורחבת על הצורך בטיפול בתוקף יצאה אמו להגנתו. היא הסבירה ש"הוא אוהב להשתמש בידיים כדרך משחק, וכי לפעמים הוא שתוי ולכן אינו יודע היכן הוא שם את ידיו, אולם הוא בהחלט לא מתכוון לעשות את מה שמאשימים אותו בו", על כן הציעה להניח לנושא.

(5) היחשפות למידע על תקיפה מינית ושימוש במידע זה למטרת סחיטת הקורבן. דוגמה: במקרה של מג'דה, חברו של הדוד ניצל את העובדה שנודע לו על האונס ואיים על הדוד ועל הקורבן להכפיש את שם (לגרום להם פדיחה). בדרך זו החל גם הוא לאנוס את הקורבן, תוך כדי קבלת עזרה לוגיסטית מהדוד. כאשר הקורבן פנתה לאמה בתלונה על המצב, יעצה לה האם להיכנע לסחיטה כדי למנוע את הפדיחה.

דרכים אלו גורמות לקורבן פגיעה נוספת והופכות אותו לקורבן של תגובת החברה. ילדים מודעים להשפעה השלילית של הפדיחה על בריאותם הנפשית, ומפנימים מגיל צעיר שיחסית קל לסבול תקיפה מינית יותר מהתעללות נפשית וחברתית עקב הפדיחה. הדוגמאות שלעיל מראות כי חלק מהתקיפות המיניות נגד קטינים מתרחשות בתוך הסביבה החברתית כשהקהילה עדה למתרחש, והתוקף ממשיך בזממו עקב סירובה של החברה לקחת אחריות ולנקוט את הצעדים הנכונים. החברה הופכת לשותפה לאחריות בשל חוסר מודעותה לדרכים למיגור התופעה.

התוקפים מבינים את המבנה הנפשי הקולקטיבי ומנצלים אותו לטובתם בעת תקיפת קורבנותיהם. התוקף בחברה המערבית מבקש מהקורבן להשאיר את הקשר "סודי ופרטי" או מאיים על הקורבן "לפגוע במשפחה" (פרניס, 1995). התוקף הערבי, לעומת זאת, מאיים בהכפשה (פדיחה) ובכך שולט בנפגעת ומסב לה סבל גם מהתעללות מינית וגם מהתעללות נפשית עקב תחושת הבדידות הכפויה וחוסר יכולתה לדבר על עצם התקיפה נגדה.

קרום הבתולים כמנגנון שליטה מגדרי

בהיבט הבריאות הנפשית התפתחה בעיה דואלית: העדר חינוך מיני מצד אחד, והשימוש בקרום הבתולים כמדד לכבוד ולצניעות מצד אחר (הפגיעה נובעת מהבורות ומחוסר הבהירות באשר למצבו של הקרום). גורמים אלו הופכים את נושא ההתנהגות המינית לגורם מלחיץ נפשית באופן מורכב וכרוני, שממנו ומהשלכותיו סובלת הקורבן.

הערבים שחיו במדבר בתקופה הפרה-אסלאמית ובתקופה האסלאמית הראשונה, בדקו את קרום הבתולים כדי לדעת אם קיימה הכלה המיועדת יחסי מין, זאת במטרה לקבוע את גובה המוהר. למרות התפתחות הרפואה והעובדה הידועה שאחוז גבוה מהבנות נולדות ללא קרום בתולים ושאחוז נוסף מהן מאבדות את הקרום עקב דלקות או טראומות, ואף שהמוהר הוא מנהג מיושן בהסכמי נישואים, יש קבוצות באוכלוסייה שעודן מסתמכות על בדיקת קרום הבתולים של הכלה המיועדת כאמת מידה לצניעותה ולערכה החברתי. לעתים מגזימים כל-כך בערכו של קרום הבתולים, עד כדי הפיכתו למדד אולטימטיבי לכבוד האישה ומשפחתה. בשל מורשת תרבותית זו והעמדה החברתית בנושא, התפתח

פרדוקס נפשי בקרב בנות בחברה הערבית. הן דואגות לגורל קרום הבתולים יותר מאשר לבריאותן הנפשית לאחר תקיפה מינית נגדן. גורל קרום הבתולים מנבא לרוב את עתידן ואת גורל בריאות הנפש של קורבנות רבות. גורמים המטפלים בקורבנות אלימות מינית בחברה הערבית למדו שהדרך המובטחת להרגעת הקורבן ולשילובה בטיפול נפשי היא ההבטחה לאחות את קרום הבתולים בעת הצורך.

מג'דה לא קיבלה טיפול נפשי נוסף על התמיכה של היועצים החינוכיים. העובדת הסוציאלית לקחה אותה לבדיקה אצל רופאת נשים ושם התברר כי לא איבדה את קרום הבתולים משום שהיה עבה ואלסטי בצורה יוצאת דופן. אמה של מג'דה האמינה שתוצאת הבדיקה היא לטובת בתה. הואיל והקרום לא נקרע, מג'דה "יכולה לשכוח את מה שהתרחש ולהמשיך בחייה כאילו דבר לא אירע" קבעה האם. האם סירבה לקחת את מג'דה לטיפול ונפנפה בדוח הרפואי כמסמך להגנה על כבוד בתה. כל הניסיונות לשכנע את האם בחשיבות הטיפול עלו בתוהו. העובדה שהתגרשה מבעלה ומצבה הכלכלי הירוד תרמו אף הם להתבצרותה בעמדה זו.

קיים ויכוח סוער לגבי המשקל שעל המטפלים לייחס לנושא קרום הבתולים של הקורבן. אמנם מחלוקת זו לגיטימית, אולם יש להגבילה לזירת המטפלים ולא לאפשר לה להיות חלק מהשיח בין המטפל לקורבן. רק במקרה שהקורבן מדבר על החשש מהנושא, על המטפל לנסות להיות אמפטי, להבין את משמעות החשש ולהציע פתרונות. המאבק על שינוי ערכי חברתי ונפשי בנושא קרום הבתולים עתיד לעלות במסגרת מסעות הסברה בנושא ומעל הבמות הפוליטיות והחברתיות המתאימות. אסור שמסע ההסברה ייערך בתוך הקליניקה ובמחיר של בריאות הנפש של הקורבן (אבו-בקר, 2002; Dwairy & Baker-Abu, 2003).

מבוא בין תרבותי
לחברה הערבית

גישת "המבוגר והפטריארך במרכז" ועקרון הצייתנות (טאעה) של הקטינים

ההסבר להתנהגויות שתוארו טמון במעמדם השולי של הילדים בחברה הערבית לעומת המרכזיות של הגבר הערבי הפטריארכלי וצרכיו, לרבות צרכיו הרגשיים והמיניים. נשים מבוגרות מדורגות במעמדן במקום השני. מבנה זה גורם ל"החפצת" (מלשון חפץ) זהותו של הילד, לשלילת רגשותיו ורצונותיו ולהחלשת מעמדו, ומספק לגיטימציה לשימוש בו לטובת צרכיו של הגבר הבוגר ושל האישה הבוגרת. הסבר זה דומה בחלקו להסבר התאורטי של "יחסי אובייקט" לגילוי עריות (Winer, 1989). התיאוריה הזאת מסבירה שהתוקף רואה בקורבנו המשך לגופו, לרגשותיו ולמבנהו הנפשי, ולא ישות עצמאית. הוא נהנה מינית באמצעותו כאילו היה משתמש באיבר מגופו הנמצא בשליטתו שלו. במקביל, התרבות הערבית הרווחת מתייחסת לילדים כאל יצורים חסרי רגשות, עמדות ומבנה נפשי עד הגיעם לשלב הבגרות. ילדים נדרשים להבין את צרכיהם של המבוגרים, ולא להפך. החברה הערבית נבדלת מהחברה המערבית בכך שהיא מעמידה במרכז לא את הילד (Child Centered) אלא את המבוגר (Adult Centered) או את הפטריארך (Patriarch Centered).

להוציא מקרים של פדופילים, מחקרים על אלימות מינית נגד קטינים בחברה הערבית מצביעים שרוב התוקפים מוכרים לקורבנות ועמם נמנים בני משפחה כגון אבות, קרובי משפחה כגון אחים ודודים, או אנשים מהסביבה הקרובה, כגון שכנים רווקים. רווקים אלו נמנעים מלקיים יחסי מין עם שותפות בגילם מפאת האיסורים הדתיים והחברתיים והפחד

מהסנקציות החברתיות הקשורות להפרתם, ומשתמשים בילדים לצורך הגעה לפורקן מיני. הם צדים את קורבנותיהם מתוך ידיעה שבידיהם להכניעם ולהשתיקם תוך שימוש בעקרון הצייתנות במקרה שהם בני משפחה, או לאיים עליהם בהכפשה במקרה שהם זרים. רוב התוקפים הללו מפסיקים התנהגות זו עם נישואיהם וממשיכים לפגוש בקורבן ולהתייחס אליו תוך התעלמות מוחלטת מהתקיפה שאירעה. המקרים הקליניים מראים שיש לקורבן קשיים נפשיים רבים להמשיך בהתעלמות מהתקיפה המינית, תוך כדי הפגנת יחסי משפחה או שכנות תקינים כביכול עם התוקף. קורבנות שניסו להתרחק ממגע עם קרוב המשפחה או שכן שתקף אותם הואשמו בחוסר בשלות חברתית, בהפגנת סלידה מהמשפחה ובנטייה להתבודדות.

הסוגיה השנייה הרלוונטית בניתוח תאורטי זה היא הדיפרנציאציה במבנהו ובערכו של מעמד הגברים והנשים בחברה. דיפרנציאציה זו מוזנת על-ידי מתן לגיטימציה מצד הדתות, הערכים, הנורמות והמורשת התרבותית. חוץ ממקרים נדירים ביותר של סיפורים על התעללות מינית בגופותיהם של חיילי אויב, אין בספרות הערבית התייחסות לאונס גברים על-ידי גברים אחרים. עם זאת, קיימת עדות לתרבות עשירה (שהתפתחה בעבר) של פדופיליה בהסכמת החברה. התופעה נקראה **ג'ולמאן**, או "נערים". מדובר בניצול מיני של נערים קטינים שנקנו ממדינות רבות כעבדים לצורכי שירותי מין ובלוי. נוסף על כך, יש עדויות רבות המצביעות על אונס נשים וילדות קטנות במלחמות, ומתן לגיטימציה ללקיחתן בשבי ולהפיכתן לשפחות מין. התופעה של שפחות המשרתות בבתים ומעניקות שירותי מין במשפחות הערביות נעלמה בהדרגתיות במאה ה-20. מרוקו הייתה המדינה האחרונה שביטלה רשמית את התופעה באמצע שנות ה-50 של המאה ה-20.

מבוא בין תרבותי

לחברה הערבית

טיפול רגיש-תרבות בתלונה על גילוי עריות

כדי לערוך שינוי שיתקבל בחברה יש לנקוט גישה המשלבת בין החידוש המוצע כאן ובין הגישה המסורתית הקיימת. אפשר להציע שילוב בין גישת "הפטריארך במרכז" לבין גישת "הילד במרכז". אל-קרינאווי מציע להתחיל בסיפוק הצרכים החומריים של המשפחות או המטופלים ולעזור להם בסידור ענייניהם עם המוסדות המשפיעים על חייהם. לאחר שלב זה ירכוש המטפל את אמון המשפחה והקהילה ויוכל להחדיר שינויים התערבותיים (Al-Krenawi, 1996; Al-Krenawi & Graham, 1999).

שלהוב-קיבורקיאן (1998: 99) מציעה שבעת דיון בנושא אלימות נגד נשים וילדות יש להשתחרר מהמשקפיים המגדריים או מהתיאורים של מערכת המשפט בישראל. לפי גישה זו החוקרת מציעה לבחון כל מקרה בהקשרו החברתי-תרבותי, כי הקשר זה מכונן את האירוע ואת תוצאותיו. את ההתערבות הטיפולית יש לארוג באופן שישלב בין האינטרסים הכלל-חברתיים-קולקטיביים ובין האינטרס המשפחתי והאישי. העדפת אינטרס אחד על אחר עלולה להגביר את הקורבנות ואת עוצמת הפגיעה בקולקטיב. החוקרת מעודדת את המטפלים להשתמש במשאבים חברתיים ובערכים של קולקטיביות והרמוניה חברתית גם במחיר של התערבות החברה, כדי לשנות את החוק כך שישירת טוב יותר את הפרט. היא ממליצה לשלב את הנכבדים בקהילה בתכנית ההתערבות כדי להרחיב את אפשרויות התמיכה החברתית בקורבן ובמשפחתו.

בדומה לכך, סויה (1997) ממליצה על תכניות התערבות המבוססות על Reaching Out, בשיתוף התושבים והמנהיגים.

חג'י-יחיא (Haj-Yahia, 2000) מציע ללמד את העובדים הסוציאליים בשטח את ההבדלים בין סוגי אלימות ואת משמעות ההזנחה. נוסף על כך, יש ללמדם לאתר סימנים של אלימות והזנחה בקרב המשפחה והסביבה. כמו-כן הוא מעודד להגביר את המודעות של המשפחה לסיכונים המובילים לאלימות בעקבות קשיים כלכליים ותרבותיים-חברתיים, ולבסוף ממליץ להגביר את המודעות לגבי פרוצדורות דיווח על תופעות של אלימות.

אבו-בקר הציעה גישת התערבות במקרים של אלימות מינית המשלבת את הבנת התרבות, כיבוד המסורת, גורמי חוק וגורמים טיפוליים עם שמירה על שלמות המשפחה תוך כדי מזעור הפגיעה בקורבן ומשפחתו (Abu-Baker & Dwairy, 2003).

בתנאים הקיימים של התרבות הערבית, הצהרה פומבית על אלימות מינית וגילוי התוקף יגרמו בהכרח לפגיעה משנית, נוספת, קשה יותר, בקורבן. במטרה למנוע את האלימות ולתמוך בקורבן, מוצעת כאן גישת התערבות לטפל בתלונה בדרך מערכתית המותאמת למבנה התרבותי של המשפחה הערבית ולהלן צעדיה המרכזיים:

לאחר הגשת תלונה על אלימות מינית, יתחיל הגורם המטפל מיד בהקמת צוות מקצועי שיכלול אחד או יותר מאנשי המקצוע הללו: פסיכולוג/ית, עובד/ת סוציאלי/ת, יועץ/ת, שוטר/ת ופקיד/ת סעד. הצוות יתחיל לאסוף מידע על כל המשפחה ויגיש בקשה לוועדת פטור כדי לקבל אישור לדחיית הגשת תלונה במטרה עד לתחילת תהליך ההתערבות אצל משפחת הקורבן. הצוות ידון בתפקודם של המבוגרים במשפחתו הגרעינית או המורחבת של הקורבן, במטרה לבחור אדם שיוכל לשתף פעולה עם הצוות – **טַנִּיב (Tanib)**. זהו כינוי לאדם המהווה מקלט חברתי ומקור לתמיכה מפני סכנות חברתיות קיומיות. תפקידו של הטניב הוא לתווך בין המשפחה לבין הצוות המקצועי. הטניב יתמוך במשפחה הגרעינית ובמשפחה המורחבת, ששתיהן צפויות להימצא במצב נפשי וחברתי קשה ביותר לאחר היוודע דבר גילוי העריות בתוכן. הטניב ינהג באחריות כלפי המשפחה ויתמוך בהחלטות של הצוות המקצועי לטובת הקורבן ושאר בני המשפחה. בחירתו והכשרתו של הטניב יעזרו למשפחה הגרעינית להתמודד עם ההודאה בדבר התרחשות גילוי העריות בקרבה. היא לא תצטרך להשקיע אנרגיה בטוויית סיפור הסוואה על האירוע ובכך לא תבטל את חווייתו של הקורבן. הצוות ידריך את הטניב להעביר למשפחה את תוכן התלונה, וילמד אותו על הצעדים החברתיים והחוקיים הננקטים במקרים אלה. הטניב ישתף כמה אנשים בכירים במשפחה המורחבת בנושא גילוי העריות. קבוצה זו תשמור בסוד על נושא התלונה מתוך מודעות להשפעת ההכפשה אם ייוודע גילוי העריות ברבים. הטניב יזמן ישיבה בבית הקורבן בנוכחות כל חברי המשפחה הגרעינית, האנשים הבכירים במשפחה המורחבת והצוות המקצועי. בפתח הישיבה יודה הטניב בפני כול ובהסכמת הכול, על קיום גילוי עריות בתוך המשפחה ויצהיר שהמשפחה המורחבת מסרבת לקבל פשע זה. הוא יכריז על אחריות המשפחה המורחבת לביטחון של הקורבן ושל כל הקורבנות הנוספים של התוקף, אם ישנם כאלה. הוא יבקש את סליחת הקורבן על התנהגותו של התוקף ועל העובדה שהמשפחה המורחבת לא הצליחה, עד לאותו רגע, להגן עליו/ה. הוא ידרוש מהתוקף להתנצל בפני הקורבן ולהיכנע לסנקציות שיקבעו בכירי המשפחה המורחבת (שדנו בעניין לפני כן עם הצוות המקצועי), ולא – יעביר את הטיפול בתלונה למטרה ולמערכת המשפטית.

החשש מאיבוד המוניטין החברתי מדרבן את בכירי המשפחה המורחבת ללחוץ על התוקף שיודה במעשיו, שיקבל אחריות על התנהגותו וישתתף בטקס ההתנצלות. בכירים אלו אינם מעוניינים לממש את הדרך האלטרנטיבית של הגשת תלונה במטרה. כשצעד זה מושג, הם מכריזים על הסנקציות נגד התוקף. יסודות חשובים בסנקציה הם הרחקה מהבית, קשר מתמיד עם קצין מבחן, דאגה לכלכלה שוטפת של המשפחה, תשלום עבור טיפול נפשי לקורבן ולמשפחה, והתחייבות לטיפול נפשי הכולל ביקורת על הנוכחות וההתקדמות בטיפול על-ידי קצין מבחן. לאחר תקופה, ובהתאם להחלטתו של המטפל בתוקף, תיבדק אפשרות שיקום הקשר הזוגי ואיחוי הקשר המשפחתי, תוך שילוב הדרגתי ומבוקר של התוקף בתוך המשפחה. אם התוקף לא יקיים אלמנט אחד מההסכם ומהתנאים של הטיפול, יועבר העניין לטיפול המשטרה ומשם לבית המשפט.

גישת התערבות זו מבטיחה את הדברים האלה:

1. הפסקה מיידית של התקיפה.
2. גילוי תקיפות מיניות נוספות של אותו תוקף או של תוקפים אחרים בתוך המשפחה הגרעינית והמשפחה המורחבת.
3. קבלת מעורבותם של גורמים מטפלים ואנשי חוק באופן אינטנסיבי, מהרגע הראשון להיוודע דבר קיום הבעיה ועד לסיום הטיפול בה.

4. הבטחת מתן חסות לקורבן ולשאר בני המשפחה. על-ידי המשפחה המורחבת, במקום הנידוי החברתי שהיה מנת חלקם בעבר.
5. תכנית זו אינה מחוללת שינויים מהותיים בשגרת החיים היומיומית של הקורבן, דבר שיעזור לה/לו להשתקם בתוך סביבתה/ו הטבעית.
6. הרחקת התוקף מהבית לתקופה קצובה ומבוקרת.
7. הבטחת הטיפול בתוקף בתנאים מבוקרים.
8. הבטחת מחויבותו של התוקף לפרנסת המשפחה.
9. הבטחת מחויבות התוקף לכל הוצאות הטיפול של הקורבן.
10. הרגעה נפשית מיידית לקורבן ולסביבתו בלי להיגרר לסחבת של הבירוקרטיה, שכן התערבות זו מתרחשת ונשלמת בתוך ימים ספורים מרגע הדיווח על האלימות המינית.

שיטת התערבות זו עשויה לגרום לתוקף שינוי מהותי או "שינוי ממדרגה שנייה", על-פי המונחים של בטסון (1972 Bateson). היא משאירה את כל בני המשפחה, חוץ מהתוקף, כיחידה משפחתית אחת. אין היא מענישה את הקורבן באמצעות הרחקתו מסביבתו התומכת. התוקף מורחק כתוצאה טבעית מהתנהגותו האלימה. נוסף על כך, שיטה זו מונעת את השימוש באיום ההכפשה. היא מנצלת את רצונה של המשפחה המורחבת להגן על ענייניה הפרטיים כדי להגיש את השירותים הנחוצים לקורבן ולמשפחתה.

הצעה זו אינה מנסה להקטין מחשיבות החוק האזרחי וגם לא להערים עליו. בדרך טיפול זו נציגי החוק נעשים שותפים בכל צעדי ההתערבות הטיפולית. כמו-כן, נעשה שימוש בחוק האזרחי כגורם מרתיע כדי לאיים על התוקף מפני כל ניסיון לתקיפה חוזרת נגד אותו קורבן או נגד קורבנות נוספים.

דרך זו מנסה להתאים את ההתערבות הטיפולית והחוקית למבנה המשפחה הערבית, המתאפיין בשיתוף ובתלות הדדית, וכן למבנה הנפשי וההתנהגותי של החברה הערבית. חיפוש מזור בחוק האזרחי לתופעות של אלימות מינית, פוגע קשות בקורבן מבחינה נפשית וחברתית לטווח ארוך, יותר משהוא גורם רתיעה לתוקף. במקרה של מג'דה, בני כיתתה נידו אותה למרות ההתערבות המקצועית מצד יועצי בית הספר. היא סיימה את לימודיה באווירה נפשית וחברתית קשה. לאחר הלימודים סירבו להעסיקה במקומות עבודה מחשש שתכפיש את שמם. היא פנתה לחפש עבודה מחוץ ליישובה, במקומות שאנשים לא הכירוה. עשר שנים לאחר סיום לימודיה בבית הספר היא לא מצאה חתן, שכן משפחת החתן נוהגת לאסוף מידע על העבר של הכלה המיועדת, והזיכרון הקולקטיבי לא שכח את סיפורה. לעומת זאת, הדוד וחברו סיימו את תקופת מאסרם, עברו להתגורר בעיר גדולה והתאקלמו מחדש. אביה של מג'דה נרגע מכעסו, עזר לאחיו למצוא עבודה, להתחתן ולהתמסד. מג'דה ואמה שילמו, וימשיכו לשלם לעד, את המחיר על הפצת סיפור האלימות המינית. לו המקרה של מג'דה היה מטופל בדרך המוצעת כאן, היה מובטח לה ולאמה לא להפוך לקורבנות החברה.

סיכום והמלצות

שינוי הדרך המסורתית להתמודדות עם אלימות מינית

יחסי כוח ושליטה התפתחו בין גברים לנשים בחברה הערבית תוך שימוש במין כאמצעי לשליטה מגדרית. התגובה על תקיפה מינית נגד אישה או נערה כרוכה תמיד בהאשמת הקורבן ו/או האם. הפילוסופיה העממית "אין עשן בלי אש" שימשה לחזק את הרעיון שהקורבן מפתה את התוקף ומתכנן להגיע איתו ליחסי מין. במקום גינוי מיידית לכל צורה של אלימות נגד נשים וקטינים/קטינות, מועלות שאלות שמטרתן לגלות את המניעים של האישה או של הנערה שהביאה כביכול לפגיעה בעצמה וגרמה לתקיפה נגדה. מניע זה הוא שגרם לאמה של מג'דה ליעץ לבתה לקבל בהכנעה את האלימות המינית כדי להימנע מפדיחה.

שינוי נרטיב זה אינו תלוי בטיפול בקורבנות לאלימות מינית, או בשכנוען בחשיבות הגשת תלונה, ואף לא ביציאה בפומבי ובדיבור בגנות התקיפה, כפי שנעשה לרוב במדינות המערב. שינוי הנרטיב תלוי בצעדים האלה:

1. שינוי המשמעות שמייחסים למין בחברה הערבית.
 2. מתן לגיטימציה להקניית חינוך מיני מקצועי לכל הגילאים ולכל קבוצות האוכלוסייה.
 3. חינוך לשוויון מגדרי בין נשים לגברים בחברה הערבית.
 4. שינוי מעמדו של הילד במשפחה ובחברה והפיכתו למרכזי בהן.
 5. הבנת המשמעות של אלימות מינית נגד קטינים ואחריותו הבלעדית של התוקף בהקשר זה.
- שינויים אלו הם ברמת המקרו, וקשורים להתערבותם של מבנה החקיקה, מערכת החינוך, המדיה וארגונים חברתיים, מה שברונפנברנר מכנה Macro System (Bronfenbrenner, 1977, 1979, 1986). שינויים ברמה זו דורשים תכנון מערכתי והתערבות ארוכת טווח.

במקרים של סוגים אחרים של אלימות, דרושה עבודה חינוכית מקיפה כדי להעלות את המודעות, במיוחד בקשר לאלימות הנפשית והמילולית נגד ילדים. יש צורך בעבודה מקדימה המדגישה כי הייעוץ והטיפול הנפשי צריכים להיעשות ברמה של החברה. כמו-כן, יש להציע לא להרשות למתבגרים מכל הדתות (מגיל 17 ומעלה) להינשא אלא לאחר לימוד קורסים בנושאי הורות, גידול ילדים ואיתור אלימות נגד ילדים. הדבר יכול לספק כלים חינוכיים להורים צעירים. נושאים אלה חייבים להיכלל גם בתכנית ההכשרה של סטודנטים בסמינרים למורים ערבים, בקורסי השתלמות לעובדים בבריאות נפש ערבים, לאנשי דת (משלוש הדתות), אנשי מדיה ותקשורת, אחיות בתחנות טיפת חלב, רופאי משפחה, סופרי ילדים, מדריכי נוער, גננות וכו'. צריך לעודד את כל המסגרות ובעלי המקצועות הנ"ל להציע קורסים להורים ולהגיש להם שירותי יעוץ בנושא גידול ילדים. משרד החינוך יכול להנפיק חוזרים מתאימים דרך קבע כדי להנחיל את השינוי הדרוש באופן הדרגתי ועמוק. בשל הרתיעה לדווח לשלטונות נגד מורים אלימים, בית הספר יכול לבחור ועדת משמעת המורכבת מאנשי מקצוע, הורים ותלמידים, ולפקח על מורים אלימים. מורים והורים אלימים ישלחו לקורסים מיוחדים. נגד אלה שסירבו להשתתף בקורסים או שיחזרו על התנהגותם האלימה, תוגש תלונה במשטרה. כל הגורמים המטפלים הפכו לגורמים תומכים הן בילד הסובל מאלימות והן בהורה/המורה הנוטה לשנות את גישתו האלימה.

רשימת מקורות

מקורות בעברית

- אבו-אחמד, ע', וזועבי, ח' (2005). "עמדות בני נוער מן המגזר הערבי בנושא מין, אלימות מינית וחינוך מיני", עבודה בהדרכת ח'אולה אבו-בקר שהוגשה למכללת עמק יזרעאל. לא פורסם.
- אבו-בקר, ח' (2001). *מדיניות הרווחה החברתית והחינוכית בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל*, ירושלים: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, מכון ון ליר.
- אבו-בקר, ח' (2002). "נשים ערביות, מין ומיניות: נוכחות החברה הערבית ותרבותה בטיפול פסיכולוגי וזוגי בקרב נשים פלסטיניות – המזרח החדש", בתוך: ח' גרבר וא' פודה (עורכים). *יחסי יהודים-ערבים בארץ ישראל/פלסטין*. האוניברסיטה העברית בירושלים: מאגנס: 230-245.
- אגודת הגליל וריכאז (2004). *הפלסטינים בתוך ישראל, סקר חברתי-כלכלי*. שפרעם.
- אלסעדאווי, נ' (1988). *מאחורי הרעלה: נשים בעולם הערבי* (מאגלית: פ' שפי). גבעתיים: מסדה.
- אפשטיין, ל., גולדווג, ר., איסמעיל, ש., גרינשטיין, מ. ורוזן, ב. (2006). *תפקוד מערכת הבריאות בצמצום אי-השוויון ואי-ההגנות: לקראת מדיניות לאומית ותכנית פעולה*. ירושלים: מרכז סמוקלר לחקר מדיניות הבריאות, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- בנדלק, ז' (אוקטובר 2003). עיבוד של מרכז אדוה מתוך הביטוח הלאומי, "מוצעי שכר והכנסה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים 2001-2000", סקר מס' 189.
- דיכטר, ש' (2004). *דו"ח סיכוי 2004-2003 – שנה לפרסום מסקנות ועדת אור*. ירושלים.
- חג'-יחיא, מ' (1994). "המשפחה הערבית בישראל: ערכי התרבותיים וזיקתם לעבודה סוציאלית". *חברה ורווחה*, י"ד (3-4): 249-264.
- חיידר, ע' (עורך) (2005). *ספר החברה הערבית בישראל*. אוכלוסייה, חברה, כלכלה. ירושלים: מכון ון ליר, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- חסן, מ' (1999). "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה", בתוך: ד' יזרעאלי ואחרות (עורכות). *מין, מגדר, פוליטיקה*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, קו אדום: 267-305.
- כבהה, נ' (2000). "עמדות והתנהגויות הקשורות בתכנון משפחה בחברה הערבית בישראל. Case Study בעיר באקה אלגריבייה". עבודה המוגשת כחלק מהדרישות לקבלת תואר מוסמך, למגמה לסוציולוגיה של הבריאות, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
- סבאטאלו, א'; אדלר, י'; שטרקשל, ר', ופרץ, א' (ספטמבר 1998). "התפתחות הפריין בקרב נשים מוסלמיות בישראל בעשור האחרון – מחקר אורף", בתוך: רפאל יוליוס, (עורך). *בטחון סוציאלי*, חוברת 46: "פריין ותכנון המשפחה". ירושלים: המוסד לביטוח לאומי: 64-86.
- סויה, ר' (1997). "זהות לאומית של מטפל, שיווק ממסדי של סוכנות, סוג הבעיה ועמדות של נשים ערביות בעיר מעורבת והשפעתם על שימוש בשירותי ייעוץ זוגי ומשפחתי". *חברה ורווחה*, י"ז (2): 167-184.
- סיקרון, מ' (2004). "דמוגרפיה ואוכלוסיית ישראל – מאפיינים ומגמות", בתוך: שפר, ג' (עורך הסדרה), *תמונת מצב*. ירושלים: כרמל, פרק שלישי.
- פארס, א' (2004). "תקציב המדינה והאזרחים הערבים: דוח חברתי-כלכלי 2004". חיפה: מרכז מוסאווה.
- פרניס, ט' (1995). *התעללות מינית בילדים: תיאוריה ודרכי טיפול*. קרית ביאליק: אח.
- שחאדה, מ' (2004). "עוני כמדיניות". *דוח השוואתי לממדי העוני בקרב האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל בעשור האחרון*. חיפה: המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי.

שלהוב-קיבורקיאן, נ' (1998). "תגובה על אירוע של התעללות מינית בילדה בחברה הפלסטינית: הגנה, השתקה, הרתעה או ענישה", פלילים, ז: 195-161.

תומיסון, א"מ (1996). הזנחה – התחום המוזנח של התעללות בילדים. המועצה הלאומית לשלום הילד, המרכז למחקר ועיצוב מדיניות והסתדרות הרפואית בישראל, איגוד רופאי המשפחה.

מקורות באנגלית

- Abu-Baker, K. (2006). Arab/Muslim families in the United States. In M. Dwairy, Counseling and psychotherapy with Arabs and Muslims: A culturally sensitive approach. N.Y: Teachers College Press. 29-43.
- Abu-Baker, K. (Summer/Fall 2005). Cross-generation sexual abuse within the extended family. Al-Raida, (Institute for Women's Studies in the Arab World, Lebanese American University) XXI-XXII (106-107) 45-49.
- Abu-Baker, K. (2003). "'Career women' or 'working women'? Change versus stability for young Palestinian women in Israel". In: H. Naveh (ed.), The Journal of Israeli History, Women's Time (Special Issue). Part II: 85-109.
- Abu-Baker, K., & Dwairy M. (2003). Cultural norms versus state law in treating incest: a suggested model for Arab families. Child Abuse & Neglect, 27. 109-123.
- Al-Krenawi, A. (1996). Group work with Bedouin widows of the Negev in a medical clinic. Affilia, 11(3): 303-318.
- Al-Krenawi, A., Graham, J. R. (1999). Social work intervention with Bedouin-Arab children in the context of blood vengeance. Child Welfare (Mar/April) 78 (2): 283-296.
- Bateson, G. (1972). Steps to an ecology of mind. New York: Ballantine Books.
- Benbenishty, R., Zeira, A. & Astor, R. A. (2002). "Children reports of emotional, physical and sexual maltreatment by educational staff in Israel". Child Abuse & Neglect, 26: 763-782.
- Benbenishty, R., Zeira, A., Astor, R. A. & Khoury-Kassabri, M. (2002). "Maltreatment of primary school students by educational staff in Israel". Child Abuse and Neglect 26: 1291-1309.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development". American Psychologist, 45: 513-530
- Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1986). "Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives". Developmental Psychology, 22: 723-742.
- Demaue, L. (1991). "The universality of incest". Journal of Psychohistory, 19: 123-164.
- Doyle, C. (1996). Current issues in child protection: An overview of the debates in contemporary journals". British Journal of Social Work, 26: 565-576.
- Dwairy, M. (1998). Cross-cultural counseling: The Arab-Palestinian case. New York: Haworth Press.
- Fargness, P. (1995). "The Arab World: The family as fortes". In: A. Burguiere, C. Klapish-Zuber, M. Sogalen & F. Zonabend (eds.), A History of the family vii. The impact of modernity. UK. Oxford: Polity Press: 339-374.
- Finkelhor, D., & Araji, S. (1986). "Explanations of pedophilia: A four factor model". The Journal of Sex Research, 22: 145-161.

- Finkelhor, D. (1979). *Sexually victimized children*. New York: The Free Press.
- Haj-Yahia, M. M. (1995). "Toward culturally sensitive intervention with Arab families in Israel". *Contemporary Family Therapy*, 17: 429–447.
- Haj-Yahia, M. M. (2000a). "Child maltreatment: The approach of Arab social workers in Israel". *International Social Work*, 43 (2): 149–161.
- Haj-Yahia, M. M. (2000b). "Wife abuse and battering in the sociocultural context of Arab society". *Family Process*, 39: 237–255.
- Haj-Yahia, M. M. (2001). "The incidence of witnessing interparental violence and some of its psychological consequences among Arab adolescents". *Child Abuse & Neglect*, 25: 885–907.
- Haj-Yahia, M. M. & Ben-Arieh, A. (2000). "The incidence of Arab adolescents' exposure to violence in their families of origin and its sociodemographic correlates". *Child Abuse & Neglect*, 10: 1299–1315.
- Haj-Yahia, M. M. & Dawud-Nursi, S. (1998). Predicting the use of different conflict tactics among Arab siblings in Israel: A study based on social learning theory. *Journal of Family Violence*, 13, (1), 81–103.
- Haj-Yahia, M. M., Musleh, K. & Haj-Yahia, Y. M. (2002). *Journal of Family Issues*, 23 (8): 1032–1064.
- Haj-Yahia, M. M., & Tamish, S. (2001). "The rates of child sexual abuse and its psychological consequences as revealed by a study among Palestinian university students". *Child Abuse & Neglect*, 25: 1303–1327.
- Lefley, H. (1999). "Transcultural aspects of sexual victimization". In: Shaw, J. A. (ed.), *Sexual Aggression*. American Psychiatric Press: Washington, DC: 129–166.
- Oz, S. (1996). "Teaching sex education in the Arab sector in Israel: An approach for working with a traditional population". *Journal of Sex & Marital Therapy*, 22: 54–62.
- Shalhoub-Kevorkian, N. (1999). "The politics of disclosing female sexual abuse: A case study of Palestinian society". *Child Abuse & Neglect*, 23(12): 1–19.
- Youssef, R. M., Attia, M. S. & Kamel, M.I. (1998). "Children experiencing violence. ii. prevalence and determinants of corporal punishment in schools". *Child Abuse & Neglect*, 22(10): 975–985.
- Winer, R. (1989). "The role of transitional experience in development in healthy and incestuous families". In: J. S. Scharff (ed.), *Foundations of object relations family therapy*. Northvale, NJ: Jason Aronson Inc: 357–384.
- Wolak, J. & Finkelhor, D. (1998). "Children exposed to partner violence". In: J. L. Jasinski & L. M. Williams (eds.), *Partner Violence: A Comprehensive Review of 20 Years of Research* (73–112). Thousand Oaks, CA: Sage.

מאמרים ודיווחים מאתרים

- דו"ח העוני", בתוך: <http://www.btl.gov.il/pdf/oniz2005.pdf>
- "מחקר חדש: אחד מכל שישה ילדים ערבים בדוויים בנגב סובל מתת-תזונה", 6.2.2005, בתוך: www.mahsom.com (הורד בתאריך 23.1.2006).
- <http://nfc.msn.co.il>
- "רוב הנפגעים בתאונות ביתיות – ילדים ערבים", 31.7.2005, בתוך: www.mahsom.com (הורד בתאריך 23.1.2006).
- "לא משאירים פתח לנפילות", לא צוין תאריך, בתוך: www.kehilot.co.il (הורד בתאריך 23.1.2006).

מקורות בערבית

- أبو بكر, خ. (2006). الإساءات الجنسية ضد الأطفال في المجتمع العربي: المشكلة والعلاج. إصدار أшлиم ووزارة الرفاه الاجتماعي وبيت الحنان. شفاعمرو: مطبعة دار المشرق.
- الجمعية التونسية للنساء الديمقراطيات. (2003). حملة تحسيسية ضد التحرش الجنسي في الشغل والتعليم. تونس.
- اسماعيل, ايمان. (2002). "خادمت المنازل - دراسة نفسية اجتماعية. علم نفس". 62. داخل. <http://www.arabpsynet.com/Journals/P/P62.HTM> (انزل بتاريخ 20.5.2005)
- البخاري, ابو عبد الله (1986). كتاب النكاح: شرح الإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني. دار البلاغة: بيروت.
- باشطح, ناهد. التحرش الجنسي بالطفل داخل الأسرة لماذا وكيف. داخل: <http://www.amanjordan.org> (انزل بتاريخ 6.6.2005)
- بركات, ح. (2000). المجتمع العربي في القرن العشرين. بحث في تغير الأحوال والعلاقات. مركز دراسات الوحدة العربية: بيروت.
- تقرير تنمية المرأة العربية. (2003). الفتاة العربية المراهقة: الواقع والآفاق. مركز المرأة العربية للتدريب والبحوث "كوثر". تونس.
- خليل, غ' وأبو النصر-حداد, ل. (2001). الإساءة الجنسية الى الطفل. بيروت, لبنان: الهيئة اللبنانية لمناهضة العنف ضد المرأة.
- رضوان, ز. (1993). بناء الأسرة العربية (دون اسم محرر), المرأة العربية, العرب والعالم. بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر. ص ص, 13-21.
- شلهوب-كيفوركين, ن. (2003). نتائج دراسة حول الإساءات الجنسية للمراهقين والمراهقات في مدينة الناصرة. يوم دراسي. الناصرة: جمعية منع العنف ضد المرأة.
- شرف الدين, ف. (2002). اصل واحد وصور كثيرة: ثقافة العنف ضد المرأة في لبنان. بيروت, لبنان: الفارابي.
- صيداوي, ر. (2002). جوازي 2001: دراسة حول العنف ضد المرأة في العائلة. بيروت, لبنان: الهيئة اللبنانية لمناهضة العنف ضد المرأة.
- كناعنة, ش., أبو هديا, ع., حمدان, ع., علقم, ن., وريبع, و. (1984). الإنجاب والطفولة. دراسة في الثقافة والمجتمع الفلسطيني. البيرة: جمعية إنعاش الأسرة.

مواقع عربية ترشد لمنع الإستغلال الجنسي

<http://www.waldee.com/articles/article.php?sid=93>

http://www.islamonline.net/Arabic/in_depth/KidsAndSex/2004/06/03.SHTML

<http://www.nahed.net/vchild.html>

<http://nfsia.jeeran.com/n.htm>

http://www.islamway.com/?iw_s=Article&iw_a=view&article_id=242

(הורד בתאריך 3.6.2005)

http://www.amanjordan.org/arabic_news/wmview.php?ArtID=15961 (הורד בתאריך 8.2.2005)

<http://www.be-free.info>

http://www.amanjordan.org/arabic_news/wmview.php?ArtID=15849 (הורד בתאריך 8.6.2005) <http://www.swissinfo.org/sar/swissinfo.html?siteSect=643&sid=5461842> (הורד ב-8.2.2005) <http://www.shamela.net/vb/showthread.php?t=80683> (הורד בתאריך 17.10.2005)

<http://www.alwatan.com.sa> (הורד בתאריך 9.6.2005)

<http://www.asharqalawsat.com/leader.asp?section=3&article=304559&issue=9690>

(הורד בתאריך 9.6.2005)

<http://www.islameonline.net>

<http://www.nahed.net/vchild3.html>

<http://www.hrinfo.org/tunisia/ltdh/pr040724.shtml>

מבוא בין תרבותי

לחברה הערבית

אתר ילדים נפגעי התעללות והזנחה

מקורות

42

מבוא בין תרבותי לחברה הערבית

מבוא בין תרבותי לחברה הערבית